ЖЬ. АҚАФБА.

АЛАХӘАҚӘЕИ

ЖЬУЖЬА АҚАҨБА

АЛАҲӘАҚӘЕИ АКАҢКАҢИ

АКӘА – 2003

Жь. Ақаҧба
Алаҳәақәеи акаԥкаԥи Аҟәа: "Алашара" **2003** ш - ад.84

© Жь. Ақаҧба 2003

АҢХЬАЖӘА

Ашәҟәююыра инаваргыланы, иҟоуп алитература абзиабарагьы. Уи ҳаҭыр зықәцатәу акоуп, избанзар, раҧхьа иргыланы алитература абзиабаюцәа ҧхьаюцәа бзиақәоуп, ашәҟәююра агәаҧхара рызҭазгьы убри аҧхьароуп. Алитература абзиабаюцәа ианаамҭаз рҭарадырра нагзаны рхы рызцәырымгеит, аха ҧсабарала абаюхатәра злоу роуп, ирыюуа аҟазара аҽынза изымназозаргьы, аҧсҭазаара азин амоуп, иҟоуп урҭ ирыҧхьогьы.

Асовет аамҭазы ашәҟәҭыжьра ҳәынҭқарратә усны ианыҟаз, иуадаюын алитература абзиабаюцәа рышәҟәқәа рҭыжьра. Ус шакәзгьы, уарла-шәарла акәзаргьы, усҟангьы иҭыҵуан урҭ рышәҟәқәа – уажәы еиҧш акәымкәа, аредактор инапы иҵхны.

Алитература абзиабаюцәа ртема хада ажәлар иахьатәи рҽапыц ҳәамҭақәа роуп, еиҳаразак алафҳәаюцәа ражәабжьқәа. Ари аматериал ҳашәҟәыююцәагьы инарҭбааны рхы иадырхәон. Иаҳгәалаҳаршәап Дырмит Гәлиа иажәабжь кьаҽқәеи Миха лакрба иновеллақәеи. Урҭ ажәлар ишырҳәаз акәымкәа, аҟазацәа рнапы иҵхны, сахьаркыратә юымҭаны иҟаҵоуп. Егьырҭ ҳашәҟәыююцәагьы ирацәаюуп ажәлар рҳәамҭақәа зхы иазырхәоз: шьоукы ишраҳаз ашәҟәы ианырҵон, шьоукы иҵегь инарҵауланы аус азыруан. Аҵарауаа-афольклористцәа роуп, еиҳа икылыршәшәааны ақьаад ианызҵоз – ажәабжьҳәаю ишааиҳәаз еиҧшҵәҟьа. Уи астиль ала ақьаад ианҵоу ауп ажәлар рҳәамҭа анаукаҽы рхы иадырхәауа. Аҧсны Аҵьынҵьтәылатә еибашьра ашьҭахь, даеа политикатә системак ахь ҳаниас, хаз шәҟәны иҭҵуа иалагеит еицырдыруаз алафҳәаюцәа рҳәамҭақәа. Убас Абзыҧын ибзианы ирдыруаз алафҳәаю Ҵьни Ҵьгәаҭ иҳәамҭақәа еизганы иҭижьит ашәҟәыюю Гьаргь Гәблиа, ааигәа Гобечиа Гьаргь илафҳәа еизганы иҭижьит Леонид Саманба. Иҭыҵуеит иара убас апоезиа абзиабаюцәа

рышәҟәқәагьы. Убарҭ дреиуоуп абри ашәҟәы зҩымҭоу Жьужьа Ақаҩбагьы.

Жьужьа аҧхьара бзиа избо, аха акалам акраҽгьы агәаҕьра змоу нхаҩуп. Ари ашәҟәы, хыхь зызбахә сҳәаз ашәҟәқәа излареиҧшым, хаҭала дзыҽцәажәаз ауаа ирҳәоз анаҩсгьы, ихаҭа икәша-мыкәша иибо-иаҳауа ирылхны ихатәы рҽиамҭа аҧҷара иеазикуеит – авторк иаҳасабала. Алитература абзиабарагьы абраҟоуп иахьыҟоу. Хыхь ишысҳәаз еиҧш, ас иҟоу авторцәагьы азин рымоуп рыеҧышәара, ус анакәха, урҭгьы ацхыраара рҭахыуп. Убри азоуп ари ашәҟәы аредакциа азура сзақәшаҳаҭхазгьы, насгьы автори сареи ҳаибадыруеижьҭеи крааҷуеит, иҩымҭақәагьы ажурнал "Алашара" ианаҳҷахьан.

Ихаҭа дынхаҩ бзиоуп, ацәгьеи абзиеи рҽы ажәаҳәара здырҷуа дреиуоуп. Ус анакәха, иқыҭауаа рҽы ҳаҭыр змоу уаҩуп. Зны-зынла ус иҟоу ахацәа аполитика ианаларгалогьы ыҟоуп, аха уи ииашам, избанзар, анхаҩы дынхаҩуп, аполитик дполитикуп.! Ашәҟәҩҩы апрофессионали алитература абзиабаҩи реиҧшоуп урҭ реизыҟазаашьа шыҟоу. Ус анакәха, раҧхьа иргыланы аполитикцәа рыгәҭакы ажәлар рҽы ишьықәдырҕәҕәарц анхаҩ бзиа иаҳаҭыр рхы иадмырхәозароуп. Усҟан уи дҩҳараркзом – дладырҟәуеит.

Абраҟа исҳәар сҭахыуп хаҭала игәасҭахьоу даеакгьы. Асовет мчра, акритик иаршьын еиҧш, зегьы ҳаиҟаранатәит, аха жәытәнатә аахыс анхацәа рыҩнуҷҟа иҟан социаллеи жәла-жәлалеи реихшара: иҟан зхы иақәиҭыз анхацәа (зыжәла назаз), урҭ аамсҭацәа иаарываҟәыло раҳаҭыр ыҟан; иҟан ихьҧшыз анхацәа (зыжәла кьаҽыз), урҭ социалла кыр илаҟәын. Иҟан ицегь асоциалтә гәыҧқәагьы, аха абраҟа зызбахә сҳәаз, рҭагылазаашьала рҟазшьагьы шьақәгылон, рхымҩаҧгашьагьы уи иақәшәон.

Иҟан иара убас ажәлар рҽы жәла-жәлала ахәшьара анрырҭоз, исоциалтә ҭагылазаашьа иадҳәаламкәа: арҭ рыжәла шьханыҟәацәоуп, шәарыцацәоуп, рҳәон; арҭ

рыжәла нхацәа дуқәоуп, џьеџьыкауааүп, рҳәон; арҭ рыжәла шәаҳәацәоуп, кәашацәоуп, рҳәон... Ас иуҳәааша рацәоуп. Иҟан атәамбара, иҟан даеакы, даеакы... Арԥызбеи аԥҳәызбеи рразҟы мҩаԥгьоит убри акәын. Иҟалап уск'ан иҟаз аҭаацәара рыҭәҭәара зыбзоуразгьы убри акәзар. Арҭ еишьашәалоуп!" рҳәон. Уи ахәшьара арԥызбеи аԥҳәызбеи ирлахьынҷан. Убарҭ зегьы традициала иааүан, аҵыхәтәан ҵаси қьабзи змамыз цәҳәи кьантази ҳалаҳааныа, урҭ ридиологиа (апролетартә) Аԥсуара ахәаҽәааныа.

Убарҭ атрадициаԥҳәа аныс'ааласыршәо, сааҭгыланы сзыхәыцуа ажәлаԥҳәа иреиуоуп Қҩаа. Иааԥьоушьаратә генетикала аҟазарӕы абаҩохатәра злоу жәлоуп. Муҵы Аԥаҩба даагозар, апсезиаӕы Иуа Коҭониа аԥсабаратә баҩохатәра ҷыда шилаз еиԥш. аҟазарӕы абаҩохатәра ссир злаз арԥысын. Дшыхәыҷыз инаркны ҵара-дыррала аазара бзиа иманы дыҟазар, адунеи дадырратә иҟалоз иакәын. Ари ибаҩохатәра дахыбаануоп рыԥсы дшарҭазгьы. Имазеит акәымзар, уи адраматургиатә баҩохатәра шьахәгьы злаз азә иакәын.

Муҵы дзаҵәымызт, Қҩаа аҟазара традицианы ирыман. Урҭ рхатәы хоргьы еиӄәкааны ирыман. Аамҭа рыцымныҟәеит акәымзар, ианаамҭаз урҭ хылаԥшра рызузар, ираҵәаҩхон Аԥсны азы ихьзырҳәаганы ирылҵуаз аҟазаҵәа. Жьужьагьы убри аҩыза изуҳәар ауеит.

Ари ашәкәы иара иоуп акьыԥхь иаззырхиаз, сара, иаҳаҭыр баны, снапы иҵысхит акәмзар.

Абраҟа иҵәырызгар сҭахыуп проблемара зуа зҵаарак. Ашәкәыҩои алитература абзиабаҩи – иабаҟоу урҭ рҳәаа? Ашәкәыҩоуҵәа реидгылахь ирыдыркылаз дпрофессионалуп ҳҳәап, аха шәкәыҩоыс зхы зымԥхьазо, арахь ашәкәӄәа ҭзыжьуа алитература абзиабаҩ – изеиԥшроузеи уи истатус, зинс имоузеи? Ари апроблема иахьа уажәрааныа еилыргамкәа иҟоуп.

Алитература иаҵәыхәаԥоу ачынуаа зны-зынла

аеӊныҳәа аныҟарҵало ыҟоуп: "Иахьа жәеинраалак зҩызгьы дпоетуп!" ҳәа. Ҳара иҳадаҳкылом уи аҩыза аеӊныҳәа! Аха апроблема ыҟоуп, уи ҳган аиаҳархар ииашахом, еиҳаразак иахьа. Иахьа аӊара змоу ашәҟәы ҭижьуеит – азәгьы диазҵаазом. Изеиӊшроузеи уи: аӊхьаҩ игәы архыҭхыҭоуоу, ихаӊыц аҿоу? Ашәҟәыҩҩцәа реидгылеи ашәҟәҭыжьырҭа "Алашареи" ари апроблема иалацәажәаны аҭыӊ иқәырҵароуп. Еилыргатәуп: дызусҭада ашәҟәыҩҩ, дызусҭада алитература абзиабаҩ?

Араҟа иазхәыцтәуп хадара злоу азҵаара: Алитература абзиабаҩ игәы нмырхакәа, уи иҩымҭа аӊхьаҩ игьама быжьнамхаратә ҟазшьас иамоу. Иҟоуп аҳәамҭа бзиа: лафума, хҭысума – угәы иахәаны уазызырҩыртә иҟоуп, аха ақьаад ахь ианиауго даеа ҟазарак аҭахыуп – астилист иҟазара, аредактор икалам! Усҟан ауп аӊхьаҩцәа зегьы ирзеиӊшны, насгьы ҳлитература ажанрқәа ирыхәҭакны ианыҟало. Ҵабыргуп, доус ииҩыз иара изы ихьҟәыршәоуп, еиҳаразак алитература абзиабаҩ, аха урҭқәа ирхыҳәҳәатәуп акьыӊхь ахь ахы анҳархо. Даеа зҵаароуп аӊсҭазаараҿы уи аҟаҵара зылшо, уи иҵьабааӊса (иҟоуп аредакциа азура, иҟоуп ҿыц ахҩылаара – "литератураная обработка" ҳәа изышьҭоу) – урҭқәа рызбра аҩбатәи ахәҭаҿоуп иахьыҟоу.

Иахьа ари апроблема ахьызбым иахҟьаны, алитература абзиабаҩцәа, дара ишырҭахыу, насгьы контрольда, иҭрыжьуа ашәҟәқәа ҳлитература аҳаҭыр ладырҟәуеит (ашәҟәы ҭзыжьыз дышәҟәыҩҩуп, ажәеинраалак зҩыз "дышпоету" еиӊш), аӊхьаҩцәагьы мҩахнаҟьоит.

Арҭ исҳәаз зызкыу Жьужьа Ақаҩба ишәҟәы акәзам, апроблема ахаҭоуп. Ари ашәҟәы акәзар, угәы иаахәаны узыӊхьаша агәылоуп, имаҷзам аӊхьаҩ агәахәагьы аинформациагьы изҭо.

Никәала Ҳашыг

АЛАҲӘАҚӘЕИ АКАҢКАҢИ

Ажәабжь

Сымҩаныфа сызқәа инкыдысҭан, сшәақь агәҭа аанкыланы, ашырҧазы аҭыҧ сныҭыҭит. Ҭацара ауашәа, иҧхашьа-ҧхаҭа амра анаацәырҭуаз, ашәарах ахьамаз снеихьан. Амахе сахьа змаз абахә ахы снықәтәан сышҧшуаз, агәарҭа еилыбзааyа иахьаҽаз сылаҧш иааҭашәеит. Сцигар амца наркны, лҩаҭәк хәхәаза иноусыжьын, аҧша зласуаз ааилкааны. ахьархь ацқәа реиҧш, ибжьҭәа-быжьҭәа иҟаз абахә хырҷарақәа снарабжьыс-аарыбжьысуа сҽынасхеит.

Ашьыжьтәи азаза акәаҧқәа зҽықәҳәҳәыз абахә шьашқәа амра ашәахәақәа ианрыгәҭыларк, разын какаҷушәа еилаарцыруа сыбла хыркуан. Сшьаҽақәа шәа-иза, ацаҟьа иналарсуа сышнеиуаз, алаҳәақәа рылаҧш сааҭашәан, исхагьежьуа иаасхалеит. Инеимда-ааимдо аҟырра иаҽын. Зны ихало, зны илбаауа, зынгьых абахәқәа инрықәтәа-аарықәтәо, хара-хара исышьҭан урҭ.

Ашәарах азнеира аумариахыу. Кыр садхалт, аха изулакь сшәақь назартә срызнеит. Сыла самжьаразы, хаҳә дук снаватәан сыҧсы ааиҭаскит. Ргәы реанымызшәа анызба, даеа хәҷык срызнеип сҳәан мгәцәҳәазала сҽынасхеит. Уи аамҭазы, ашәарах ирхылаҧшыз акаҧкаҧ "шәриу-у-у", ""шәриу-у-у" – аҳәеит абахә иахьаҽатәаз. Уи абжьы шсаҳаз еиҧш иаразнак сшәақь аасгәдырсыланы снацәа наҭаскит, аха уи сырҭысаанза ахҭҟьара еиҧш ашәарах ныҭаба ицахьан.

Сабҷьар ҷапырхәаны урҭ ирхаршәны ишыскыз иҧҭәаны исымҟәыҭахазшәа, икны сгылан кыраамҭа. Анҭ, хара-хара исышьҭаз алаҳәақәа, исыхьыз ангәарҭа, ажәҩан ахь иҩхалан, уаанҭәи рееикәарҳәны акаҧкаҧ иагәдлеит. Кыр инеидысла-ааидыслеит, аха акаҧкаҧ иахьықәтәаз ианырзықәмырҧраа, ишшаза илеин

сааигәара абахә инаҽатәеит. "Акаҧкаҧ цәгьаҳәаҩы иузнауаз ҳгәы иалоуп даара, изакәа ҷьабааузеи иахьа иубахьоу, ҳаргьы акы ухьыр ҳәа ҳшәаны хара-хара ҳушьҭан. Егьа бзиарак ҳаламзаргьы, ацәгьаҳәара ҳаламызт. Абни акаҧкаҧ аҧсаажәлақәа ҳҟны ицәгьаҳәаҩоха иахьҳалахаз ҧхаҳшьоит. Уи ахьыкәтәоу уҳарбоит, нак амҷаыжәҩақәа ҽыцкьаа, нас ҳара иаабап" – рҳәаашәа иқәпраны рҽынархеит алаҳәақәа. Акы ишнеи-шнеиуаз акаҧкаҧ инадсылашәа ҟанаҷеит, иснарбаразы. Егьырҭ инаскьа-ааскьаны акаҧкаҧ рыгәтылакны абахә инаҽалеит. Урҭ уажәы-уашьҭан ахысыбжь гоит ҳәа иҧшын. Аха алаҳәақәа рҳәатәы хаҷаны акаҧкаҧ иаша сабҧьар сзақәмкит.

Акаҧкаҧгьы, иара згәлиааз абахә иагәҷаҳаҳәа иаазаз ашәаарах, аҧсаатә гәк-ҧсыкала иахьчарц аҭаххеит. Ҧсабаратәла абахә иамоу ахаара, аҧшзара, абеиара еиқәнархарц азбеит. Ажәеиҧшьаа иаҧиҷаз аҧкара шьахәла йнанагзеит. Уи ацәгьа акәзам иаҳәаз, аиаша ауп. Амала, алаҳәақәа ирықәмҽиеит: шәарахк сшьызҭгьы, амгәа ҭҳәаны иахьынкасыжьуаз инахамтәауазеи, исшьуа ишеибгоу ахра исцәагаргьы, ма сара ахра салкьаргьы, дара рзы қьафурамзи.

ҚАЗЫРХАН ЛЖӘЫТӘ ҚЫЗ

Амш ахәлара иазааигәахахьан. Мшцәгьаншьҭахь акән. Азиас Ааҧсҭа наҟ-ааҟ аҧаҩқәа аеырхьыгзаны, инышәыршьшьыраха илеиуан. Азнырцә ҩнатә ҟызқәак еицырхашьшьы илеи-ҩеиуан, аҧаҩ ахықә иаван. Урҭ аарцәҟа ирны рыҩныҟа ицарц рҭахын. Ран уажәи-уажәи азырырҭа инҭаххуан, аха аеаанкыланы аҧацәа ахы нарықәкны, ҟаҟа-ҟаҟа ҳәа дара рбызшәала акы нраҳәаны инагьежьуан. Аҟыз ду аҧацәа мачқәан азы азы иаанахәар ҳәа ишәаны иазыгәаҭьуамызт аҭалара. Иара ус ишылеи-ҩеиуаз азы амч анмачҳа, шәаала шьҭа аҳәан ран азы инҭалеит. Аҧацәагьы азы реынҭарҧсан изсауа ран инашьҭалеит. Сара хәчқәак сыла ишабоз азы иҭалазшәа сцәа сынҭзызааит азныказы, аха аҟызқәа ихәычқәазаргьы, азаҟны ишшәарҭам аузымдыруаз, сгәы аасҧсахт. Аха ус егьа иҟазаргьы, аҧан иавнамгандаз ҳәа сыла ааихмырсыҭьзакәа сышрыхәаҧшуаз, игҿаханы иҟаз қыдбажәк азы ишланагоз, аҟыз хәчқәа рыгәҭа илбжьасны иаҧыхьашәаз ҟызк лзаарҟәланы илахҟьеит.

Уи анхәҵҵы аҩызцәа ишзырхьымзоз еилнакаан абжьы ныхҵа-аахҵаны ҟаа-ҟа-ҟаа аҳәеит знык аҟара, иара уигьы аҳәаха анамҭо икәлаауа азыҭьра иаманы аҿыланахеит. Аҟызқәа ран аарцәҟа ирыз шьаҿаҟәак шагыз аҧа абжьы алымҳа иҭасын, ашьҭахьҟа ианаахьаҧш, алаҧш иааҵашәан, ишалшоз ала аҧа абжьы нақәрганы, иааҳәны икахәхәа илашьҭалеит. Егьырҭ аҧацәагьы ран иашьҭаршәны рҿылархеит. Хысымҭак аҟара иласкьаганы азы гҿагьежьуан, рызегь уа еихьзақәеит. Аха аарцәҟа изхыҵуа иҟамызт, аҧаҩ ҳаракын азы адырҩегь нырцәҟа аҧацәа аманы изхыҵит аҟызқәа ран.

Урҭ изаза-мазуа ахықә иқәланы рҿыҩархан азырырҭаҟны реынҭарыҧсахт. Ран лассы-лассы аҧацәа рахь инахьаҧшуа мацара аарцәҟа еиманы изхыҵны

еицырхашьшьы рыюныҟа рхы рханы рҽынархеит. Урҭ зтәыз аҧшәмаҧҳәыс Казырхан дыздыруан сара. Лықәрахь днеихьан уи, ҳанеиқәшәа, лҟыз аасгәалашәан иҟанаҵаз ласҳәеит.

– Нан, уи жәытә ҟызуп, ахшара даара ирызҽлымҳауп, уаанза ҽатә ҟызқәак хысҵалон урҭ рыхшара ирыхзызаауамызт, азқәа анлеилагь, рҧацәа азы инхыҧсаланы дара амхқәа инрылалон, ишнеиуаз рҧацәагьы ранацәа ирхымхәыцуа, рҳәатәы харымҵо, хазы игәарҵо иалаган, ашьҭахь абри аҟыз жәытә ахҵара салагеит. – лҳәеит Казырхан.

ЗЫПСТАЗААРА ИАЛТЦХЬОУ ХҚЫТА АБЫРГЦӘА РАЖӘА ХЬЫРШӘЫГӘҚӘА РКНЫТӘ

Унеишь-ууаишь ҳәа ззырҳәоз таҳмада кәышын Гәнба Колиа. Апсыцегьара иахкьоз уск даднагалеит ақыта аиҳабык иаҳасабала, убраҟа ицәажәараҟны ихы иаирхәаз ажәақаак шәзеитасҳәарц ҳтахыуп:

Нахынатә иалаҟаны нас иҭархаз, лассы-лассы аехәара шьтихуеит, уи апхьатәи игәы атәра, иахьатәи ирыцхара инарбом, ус акәмкаа дрыцханы, иаалыркьаны ибеиахаз, апсыцегьара шьтикаауеит, дкәышмзар, уи иагьа имазаргьы игәы тәуам, еснагь исхасыр-шәаларызеи ҳәа дхәцуеит, дышнеиуа иҧсы дақәзыргьы калоит.

Агазара хкы-хкыла икоуп. Аха ацәеца кны ауафы дануныхәо, дзеиҧшразаалакь думырехаар иашам, аха убаскан, сакәцәкьоуп ҳәа зхы зыпхьазаз иоуп агазацәкьа.

Колиа игәылара сасцәа цкәынцәақәак шыказ днеит. Апсшәа нареиҳаан, инапы зык нақәтәаны, дынрыдтәалеит.

– Дад! Шәызустқәоу сыздыруам, аха шәсасцәоуп, бзиала шәныкәалааит! – иҳәан ихәы инапы наиркит.

– Ҳаргьы уҳамбацт, – рҳәеит арҧарцәа-даатәамбацәакәа.

– Ҳаит, шәара уафы изымдыруази сара ишәымбацзи иахьа ҳашҧеиқәшәеи! – атак каицеит Колиа.

X X X

Аҳаиҭ-қәиҭ бзиа змаз уафы кәшк иакән Қаф Мақьтат. Уи фыцьа ргәы ааныбархар, злабашьа аакыдхны урт реинраалара инашьталоз быргын. Убас уск дахьалацәажәоз иҳәамтақәак азгәаҳтап:

Ухата ууаф иашамзар, ауаа анцәа иныҳаааит ҳәа

аҵәаца кны умныҳәан, ажәлар анцәа иныҳәааит ҳәа уҳәар, уаргьы урыланакуазар убап. Уиашамкәа, уҟазшьа бзиазар, уара узын ихырхәагоуп. Уҟазшьа бзиамкәа ухаҭа ууаҩ иашазар, ԥыҭоык рзы ухәарҭоуп. Иашеи кьаҳәи еизыуаам, еснагь еибарԥьоит.

Угәыла ҭаацәаала убзиа далацәажәозар, ихәчқәа уанырбалакь рлакҭеи рхымԥаԥгашьеи рыла еилыукаауеит. Угәыла абзиа ахьынзаузиҳәо иҭынхацәеи уареи аԥсшәа бзианы ишәыбжьазаауеит.

Акәышреи агызмалреи еизааигәоуп.

Аԥсыцәгьара аҳарамра ацул, аҳарамра амышьҭацәгьара адҳәалоуп.

Уеиҳа ииашоу, уаԥорала дуеицәам.

ИЛАБҨАБАЗ ПХЫЗ ИШЫЗБАЗ

Иҟамлац иҟоузеи ари адунеи аҟны. Ауаҩы хымш-ԥшьымш инеиԥынкыланы ацәа дзалымцуа, ԥсык иеиԥш иҟалахьоу дыҟоуп рҳәо саҳахьан, аха ихасцомызт. Уажәы абар ассир! Сеиԥхьашьшьаа сыԥсны сыкәуп. Аԥьабацәа рнапҟәа ргәыцаԥса исхагылоуп. Иуазу, иашәоу узеилымкааува акы абжьы ҳгәарԥ иҟәҩуеит. Сара сыԥсы ахьынзаҭаз азәы итәы сҭахымызт, иԥсхьоу азәы иҟәреи иуаҩреи ирнаалоз ашәагьы схырҳәаар сҭахымызт. Аха сҿы исзарҳәомызт. Исҭахын сара згәы салсцәкьаз аҳәса ԥьабацәа амцхә сҳаракцәаны акәмкәа, иснаало, исаҭәоу ажәаҟәа алаҵаны, инеимда-ааимдо амыткәма схырҳәаарц. Аха исазцааувада, исазцаргьы, аҭак ҟазцода, амала сыԥсы еилна-каауеит.

Сцәыуацәа гәыԥ-гәыԥла ааира иаҿуп, аха гәыԥ цыԥхьаза ԥшьҩык, хәҩык роуп иаасхагылаҵәкьаны сызцәыуа, ашьҭахь игылоу ирцәыуо сара сакәзам, раԥхьа игылаҟәоу роуп. Иара убас, сыззымдыруа-исзымдыруа, шәаԥьҳәаҩыда аицәыԥхашьараҟынтә ииаиз рнапҟәа рылахь иадкыланы лаҕырзыда ҽхарцәыуа ҟарцоит. Уи уамашәа избом, саргьы ус егьаԥьара иҟасцахьан. Аха уажәы сара сҟны ус ҟамцакәа, иара ус инеины идышшылар сҭахын. Аҳа аԥсы ииҭахыу изҳәоу? Адшшыларақынгьы игылазарц иҭахыз зда ԥсыхәа амам ракәын. Аха аԥхашьаразы шаҟаҩы ғылада?..

Аҳалал аҭирахь ииасит. Сара уи аҟны сшәо сыҟазам, избанзар уаҵәкьа уаҩ баапс дыҟазам. Узеиԥшразаалак зегьы удырехәоит. Аха зегьы уи шәаҟәмгәыҕаайт, анаҩс иузырҳәо ауп иузынхо. Амала ауаҩы иаша акьаҳәцәа ддырԥьалоит, саргьы урҭ сышдырԥьо здыруеит, аха сандырехәагьы сыԥсыцәкьеит ҳәа схы спҳьазоит. Иара ус ҳауак аҳалал сиҭарц даасхагылеит, дысҿа-нцәааазошәа, иқьышәгьы аақәацқәацазшәа сгәы

иснаҭеит ибжьы ала, уи еилаз 25 маат аҧара саҧхьа аҷьаба инҭеиҷеит. Сара уи дызбо сауҟахыз, сгәы иқәҩҩуаз ибжьы ала деилыскааит. Сыҧсы анҭаз, амашьынақәа сырзыҧшны амҩақәа рҟны сангылаз, иара ихатә машьына ҭацәза, зыбнаҟа дыҧшуа дылсывсҩасывсуан. Уажәы, умҩа қьырас иумаз ҳәа ииҳәаз ҷьысшьоит акупа сахьҭоу. Нырцәҟа сзымцакәа сынхар ҳәа дшәазаап аасгәахәит. Аха уахь аҧара аус аузом, нас баша анышә изахәлаиршәрызеи?! Аҧара зҧырҟо ауаа ирыхәаразы акәзами ҳәа азҭаарақәа схы ишасҭоз, даеазәы ҳалал сиҭаразы даасхагылеит. Уигьы ибжьала деилыскааит, сыҧсы анҭаз, аизарақәеи, агазеҭқәеи рҟны аргама агхақәа ахысҳәоз азы, иахьсмаҳауа сирҷьалон, дыкритикуп ибалак иҳәоит ҳәа сзиҳәалон.

Аха уажәы, раҧхьа исхцәажәаз иҭкьыс еиҕьны иҳәаразы, сҭоурых хәҷы ирҭауланы, ирҭбааны сызлаҟам-сызланым аҳәара дналагеит. Сара сыҧсаанза, аиаша сахьадгылауаз, бзиа иахьызбоз аҟнытә сицәымҕын ари ауаҩ, уажәы убраанза сырехәаны дысхцәажәеит, изаҳауаз ажәлар ракәм, сара схаҭа акәыба сахьҭаз, уи аҟара суаҩызу, суаҩымзу сзеилымкааya аҟнынза. Аха изаҳуа зегьы иаухарҭахо, адәы санықәз сыздыруаз, инеицәхас-ааицәхасны ишцәыҭаччуа сгәы еилнакааоит сеиҧхьшьшьаа сахьықәу.

Аҳалалҭира иаалган, аҧсыжрахь срыма рҽынархеит. Анышә самардаанза, зыҧсҭазаара иалҭхьаз, издырқәоз ҷьоукы аакылсын, срыма рҽынархеит. Сабаргоишь рыжәла нҭәеит, ҷьанаҭу, ҷьаҳныму рыуа иабыкәушь ҳәа сцәа сышҭзызаауаз, ааҧсареи аазареи ҕәҕәаны иҟазҭахьаз, иаҳцәыҧсхьоу абыргцәа еизаны иахьыҟаз снаргеит. Сыздырқәоз ҷьоукы схаҭгылақәеит, егьырҭ гәалак рымоуп сҳәаратә еиҧш рыхқәа ҭарҟәланы итәан.

Исхаҭгылақәаз, ҳазлыҭыз ауаа шҧаҟоу ҳәа иҕьаҭәыҕьаҭәуа азҭаарақәа рҽаадырхеит. Шәара шәашьҭахь аамҭа бзиахеит, Асовет мчы иаҳзаанагаз абзиарақәа

реиқәыпхьазара уадаҩуп, аеҭәақәа узыпхьазозар даргьы упхьазоит, иҟаҭамгьы анагзара хықәкыс ирымоуп, – сҳәеит сара!

– Урҭқәа зегьы ҳархаанымхазаргьы ҳаҧсы еилнакаауеит, ҳгәы иаахәеит. Аха шәарҭ аҽар шәаҧхьаҟа шәхәцлар бзиан, ҳара ҳхааны, ахшаа-рацәа зауоз аҭаца, дымшуп, лымшьҭ бзиоуп ҳәа дыпхьазан. Шәарҭ хылҭ дылмоузаргьы ҭырҭышагарҭак дақәшәар, дымшуп амал лыцааиуеит ҳәа шәылныехәоит, ларгьы, лгыгцәа ргыланы сакәҭәҟьоуп ҳәа лхы лпхьазоит, – рҳәан, ауyы ааилдыргеит гәпҩык ахьтәаз.

Даеа ҷьоукых, ҳара ҳаҧсы ахьынзаҭаз, ҳхатәы бызшәа цқьаны иаҳҳәон, бзиагьы иаабон, аха шәарҭ, атәым бызшәеи иареи еилазҩаны аҳәара шәалагеит – рҳәахт инаскьагашәа иахьтәаз.

Ҧсыуа маҭәала еилаҳәаз ҭаҳмадакгьы, иҭаҭыныжәга иҽыҭакны дышлеи-ҩеиуаз ихы аасықәикын, – ҳара ҳхааны, ҳхатә цәаҩцәҩычеи ҳбызшәеи ҳареи рыла ҳшаҧсыуоу еилыркаауан, шәара, дышәмазҭаакәа шәеилкаара уадаҩхеит иҳәан исшәқәаз сымаҭәақәа ҷьашьаны схаҟныта сшьапаҟынза блала сааимидеит. Урҭқәа ҳарҟәаҭып абарҭ иубо ҳхааны, амц аҳаҩы даазом, дныҟәнагом, дыхнарҭәоит ҳәа ирпхьазон, изҳәозгьы, дыгәрагамызт, пату имамызт. Шәарҭ, аиаша зҳәо ицәгьаҳәацәоушәа, еилагацәоушәа анышәҳәало ыҟоуп, изҳәогьы аҭымҳәаррақәа ҟазҭо роуп, шәызҭагылоу шәаамҭа бзиоуп, ҷьоукы-ҷьоукы ишәырхәашьоит акәмзар, – иажәа ааҽахиҭәеит нарцәытәи аҭаҳмада.

Сара аҧсцәа рыҧсы еилнакааya абзацәа ишпаҳзеилымкаауаз ҳәа сшанханы сышрыдгылаз, сҭахәхәа сызлаз ацәа саалҭын, ахәхәа сҽарҳасуа сҩықәтәеит.

Сазхәцлоит ари сыпхыз уамашәа ибаны. Избанзар, аҧхыз лабҽабахар ҟалоит ҳәа саҳахьан, аха алабҽаба ҧхызхоит ҳәа смаҳацт.

ШАҠА ҲӘА ИАГЕИ, БАРА?

Хаптина хышықәса зхыцуаз шәашәирбаҧык лыман. Абри аныс узҳәомызт уи ашәашәеи. Иара зықәнагоз асас иҟнгьы заҟараан аџьал иахлырԥахьази. Лыԥшәмаҕь ларгьы уи шаҟараан еимаркхьази, аха илуамызт. Хаптина лшәашәеи есышықәса абазарахь илгон. Аахәацәа 30 маат лырҭон, аха лара ахә 35 маат деиҵхомызт. Иара акәзар, ԥыԥс-гәррҳәа иниас-ааиасуан, ишьҽеырбоз икараханы, уаҳа аламкәа аҩныка иаалгон.

Ҩнак зны, уаҵәы мшаԥызар иахьа еиԥш, ашьыбжьон акәтқәа ааибарҟарҟарт. Хаптина уахь дындәылҟьеит. Абга аҵыхәа ашьҭаре лшәашәеи хәрббуа, ирҳәаазо иаманы илеиуан.

– Ҳаи абаапс, уԥаҵа баша иуҽоума, ҳшәашәеи абга иахьага ӡмбазои, – ҳәа лхаҵа, акрыфара иаҿыз дизыҵҟьеит.

– Шаҟа ҳәа иагеи, бара, уаҵәы мшаԥыми, 35 бнаҭазар акәхап, – иҳәеит лхаҵа.

ИРЫХӘҬАЗ ИАҚӘШӘЕИТ

Ҩыцьа еиҵашьыцуаз аҳарамцәа машәырла сасра ҩнаҵак аҟны еиқәшәеит. Арҵ шеиҵашьыцуаз аԥшәма гызмал ирыцихит. Нас мазала азәазәала даарацәажәеит.

– Абри уҩыза дызлыхыу ҳәа ак сзеилымкааит, убриҵәкьа ушҧаицныҟәо, – иҳәеит аԥшәма.

– Уи ҽадак иоуп, сахьицугьы ԥхасшьоит, аха ус сақәшәеит, иҟасҵари, – иҳәеит аҩыза.

– Абри иуцу уҩыза илсҳәаарыз сзымдрит, дгазадгазам, дҟәш-дҟәшым, – иҳәеит аԥшәма егьи иҟны.

– Уи джәуп, джәы, ԥшь-шьапык иҵам акәмзар, – иҳәеит егьи.

Акрыфара иантәоз аԥшәма абыста, акәтыжь аҩы имҵагылан. Исасцәа раԥхьа аҳдскьын рхны иқәгылан. Иҟалеи ҳәа уамашәа ибаны асасцәа анҵаа, аԥшәма иреиҳәеит досы зустқәоу ҳәа шиарҳәаз ала, ирыкәнагаз шрымҵеиҵаз.

АЖӘ АХӘ ҲШӘАҢГЬЫ АНЦӘА ҲҚАИҬАНДАЗ ИҲАҲАЗ ҲМАҲАКӘА

Мақьҭаҭ ижә игәыла иуҭра илҭалан аԥхасҭа ҭәҭәа ҟанаҵеит. Амхы зтәыз Шьаабан ари аниба ишәаақь аакҿԥааны, ажә иладыргыланы дааҵхан, амгәацәа ԥжәаны илкаижьит. Иҟалаз заҳаз Шьаабан иашьцәа игәнырган, Шьаабан дрыманы Мақьҭаҭ иҟны инеин, агәарԥаҿ дааскьарыԥхьан иҟалаз шыҟалаз ицәымзакәа иарҳәеит, нас рлабашьақәа нықарыкшан, ҳус иақәуҵо аҟны ҳаагылоит рҳәеит еиҿӷакны.

Мақьҭаҭ дхәцуа дгылан кыраамҭа, нас илабашьа ларсны дааҭгылан: "Сыжә аҩыза ҳаиуанк аҭрасны амгәацәа ԥнажәазар уадаҩым, шәааи арахь", – иҳәеит иара.

– Ажә ахә ҳшәаҧгьы анцәа ҳҟаиҵандаз иҳаҳаз ҳмаҳакәа, – рҳәан аишьцәа инаидыҧны ицеит.

ИЦӘЫРГАМ, ИҬЦААМ АШӘА

Ирҳәоит ашәа ажәуам, изуам ҳәа. Аха уи здыруа, ирҿызцааyа ҟамлар ибжьазыр алшоит. Убас ибжьазыз ажәытә жәлар рашәақәа иреиуоуп "Амшынуаа рашәа", "Азлагара ашәа", ҭагалантәи ажәытә "Ауардын ашәа".

Абарҭ ашәақәа аҧызцази урҭ здыруази ажәытә уаа рыҧсҭазаара ианалҭ иаҧырцаз рашәақәақәагьы рымыздоз уаҩ дҟамлазт, инбжьаз ицеит.

Убас ибжьазырц иҟан макьана иҭцаам, зызбахә ҳамоу "Амшынуаа рашәагьы". Аха уи санду Мсыгәда Оҭыр-ҧҳа еиқәлырхеит. Уи лыҧсҭазаара далцааныза гәрҿыхагас илыман. Дқәыршәуама, дзахәуама, аҩны еиллыргома лыбжьы ҭымгацәакәа игәкза, ихааны илҳәон ари ашәа. Сара усҟан уи ашәа гәблырас исымамызт. Аха лассы-лассы иахьсаҳауаз аҟнытә игәныскылан, исамхацеит. Уи ажәа зыҧсы иацаҵаны, згәы иҭацәахны ҿыц аҧсы ахазцаз санду чымазарала дымгәамцкәа 101 шықәса нылцит.

Лара лышьҭахь ари ашәа схамшҭразы, саргьы лара леиҧш, ҟыгә-чыгәк санаҿеу лассы-лассы исҳәалон.

Амшынуаа гәымшәақәа,
Абаа дуқәа Ҧсырзха игылоуп.
Аҧра ҭбақәа уа ишәзыҧшуп,
Ацәгәрпақәа ҧырссо, шәцала.

Амшынуаа рарпарцәа,
Аҭыпҳацәа рыпхыз шәалоуп,
Рыбзиабара зса-зсо амшын ихыуп.
Изхыргозар ҳәа ацәгәрпақәа ирызҧшуп.

Иҭызцаауада? Иабеилаҳкааyа акәмзар, арҭ ацәаҳәақәа иҵегь рыцзар акәхап ҳәа уаҩы игәы иаанагартә иҟоуп. Дара абарҭ ацәаҳәақәа рымацарагьы, аҧсуаа ҩымҭала рыҧсҭазаара амшын ишадҳәалаз аадырратәа иҟоуп.

АҢСУАА РАҢСШӘА ЕИБЫҲӘАШЬА

Амилаҭқәа зегьы реиҧш, аҧсуаагьы мшыбзиа, хәлабзиа ҳәа аҧсшәа еибырҳәоит, рнапқәа еибадыркоит уи еицаадыруа ауп. Аха аҧсуаа раҧсшәа еибыҳәашьа, егьырҭ амилаҭқәа раҧсшәа ҳәашьа излаламѡашьауа хатә ҧҟарақәак ҷыдарақәак амоуп.

Ажәытәан аиҳабацәа ахьеидтәалауаз, иахьеидгылауаз аҽар рыдтәалауамызт. Урҭ ажәабжь, алакә, алаф анеибырҳәоз, ирзызырѡырц зҭаххуаз арҧарцәа, аҧсшәа мҳәакәа, иара ус ашьшьыҳәа рааигеара инагылуан. Ргәрѡа мкыкәа, мшыбзиа ҳәа аҧсшәа раҳәаны рнапқәа зкуаз арҧыск дҟаларгьы, дыҷкәна зажәуп ҳәа изырҳәуан.

Ишааиуаз, уи ақьабз аееиҭанакит. Арҧарцәа рыбжьы ҽацаза акәмкәа, илыҵакшәа мшыбзиа-хәлыбзиа ҳәа аҧсшәа аҳәара азин аамҭа ирнаҭеит. Анапеимдара аҟны, аиҳабы аҧхьа инапы дәықәимҵауазар, аиҵбы иеникылауан. Амѡа иҧылоз еиҳабацәақәак аҧхьа аҧсшәа реиҳәар ахәҭамызт.

Аеыуаѡи ашьаҟауаѡи анеиҧылауа, аҧхьа аеы-уаѡы аҧсшәа иҳәарҭоуп, изеиҳәуа деиҳабызар, маҷк ишькыл дѡангылар акәын. Аеыуаѡ иѡызак дизыҧшны дгылазар, ашьаҟа-уаѡы диасны дцуазар, усҟан ашьаҟауаѡ аҧхьа аҧсшәа иҳәарҭоуп. Рѡыҵьагь мѡасцәаны еыла ма шьапыла еиқәшәар, аиҵбыра зықәнагахо раҧхьа аҧсшәа иҳәар ахәҭоуп. Насгьы иахьеиқәшәаз аҭыҧ азгәарҭон ажәытәуаа. Иахьеиқәшәаз иаҭыҧантәиу азәы дыҟазар, уи иакән аҧхьа аҧсшәа зҳәарҭахоз. Ажәытәан, аҧсуа иѡнаҭа иатәым ауаѡы агәарҧ даназааигәахалакь, аҧшәма игәарҧ дҭыҵны заа диҧыланы аҧсшәа иеиҳәар, асас аѡныҟа инагаразы аҧшәма игәы еихьнашьоит ҳәа иҧхьазан. Аҧшәма дықәрамаҷны асас дуаѡ хатәразар, "Уа бзиала уаабеит" ҳәа ибжьы ҽацаза аҧсшәа иҳәомызт.

"Уа" ацымҵакәа, бзиала уаабеит ҳәа иргәкны иҳәар

иаҳа ипатун. "Уа мшабзиа, уа хәлабзиа" ҳәа аҧсшәа аҳәара иаҳа ихатәроп, аха қәралеи уаҩралеи иеиҧхнагьлоу ракәын еибызҳәауаз, аиҭбы иҳәар азажәрахь дархон. Ажәытә уаа, напеибаркыла аҧсшәа анеибырҳәоз рызнапык рҷьыба иҭакны аҧсшәа рҳәуамызт, иаҧсышәа бжоуп ҳәа ирҧхьазон. Иара убас, аҭаҭыныжәга ма ацигар рҿыҭакны аҧсшәа еибырҳәауамызт. Ажәытәан, аиныхрақәа рҟны, мшыбзиа-хәлабзиа еибырҳәауамызт, иахьа неиҩс бзиала уныҟәааит ма уажәы-нахыс бзиала ҳаиқәшәааит рҳәон. Мҩакы еицықәны руазәы шьҭахьҟа дынханы, аҧхьа игылоу дизыҧшызар, данихьзалак рахә узҧшааит ма ибзиоу узҧшааит иҳәон. Аҧсаса ма ашьамаҟа ирхылаҧшуаз, изырҳәауаз, убзаҳәеит ҳәа иарҳәуан. Иankеицуа-ианааицуа иқәшәаз "еиҳа гәарухааит!" рҳәон, урҭ анырхьуа аамҭазы ирықәшәаз "еиҳа шәхьааит!" рҳәон. Шәарыцара ицуа иҧылуаз, "ҧхьашәа бзиа уауааит!" ҳәа иарҳәон. Аҧхьашәа иманы даауазар, "удырҩатә еиҕьхааит!" рҳәон. Ашәарыцаҩ дыҧшны дгылазар, "зыҧсра аахьоу узҧшааит!" рҳәон. Аишәачара иахатәоу рзы, "гәаҧха-чара шәоуааит!" рҳәон. Аиныхраҟны итәазар, "уажәынахыс бзиала шәеидтәалааит!" рҳәон. Аҭацаагара чараҟны инеиуа асасцәа, аҧхьа ани аби "шәалагәырҕьааит!" ҳәа рарҳәон. Ашьтәашьрақәа рҟны инеиуаз, "ахныҳәара ҟазҭаз алҧха шәауааит!" рҳәон. Ауардын ныҟәзцо изы "бза хаугалааит!" рҳәон. Ашәыр зҭааua аҭла иқәу, "бзиала улбааит!" ҳәа иарҳәон. Амҭышә амхны иҭырцәны изҭуа, "уаха бзиала илбааша!" иҳәон. Аҳаиуан бзиа зцәыҧсыз иҟны "ацынхәра ухаҳааит!" рҳәон.

Абарҭ еиқәаҳаҧхьазақәаз, рҟнытә лассы-лассы иҳаҳауа ыҟоуп, аха иаҳмаҳауа, изхьоугьы рацәоуп. Урҭ ҧсаҟьаны аҩымҭақәа иргәлазар ҟалап, аха еидкыланы икьыҧхьзар ҳбызшәа зырбеиоу роуп.

АҢСУА ЧЕИҶЬЫКА АҚНЫТӘ ҶЫДАРАҚӘАК

Аҧсуаа ачеиҷьыка шрымоу, рысас-гәашә шыҭбаау урҭ рҷыдарақәа ирлацәажәахьоу рацәаҩуп. Уи аҭоурыхгьы иазынхартә акьыҧхь иабахьеит.

Арҭ ацәаҳәақәа зыҩҩуа дрызҽлымҳауп аҧсуа чеиҷьыка иадҳәалоу ажәытә аҭасқәа-ақьабзқәа, асас дызҭаауа ашьтәа шишьуа, акәац имҭеиҭуа аҷыдарақәеи уи шимҭеиҭуеи.

Абыргцәа рҳәамҭа аҟнытә ажәытә аҧсуа асас даниҭаауа иазкны ацә, ажә, абшьтәа, ақыжә (досу илшо) анишьуа дықәныҟәон абри еиҧш иҟоу аҭасқәа. Иршьуа аҳаиуан напыҧшқала икажьны иршьаҳауан. Нас мрагыларахь ахы рханы ишьҭарҭон. Изшьуа дныҳәаныҧхьаны ахәда хиҭәон. Иазгәаҭатәуп, ахәда иаҭеикаанза аҳәызба ихуан, нас мҽык инадырхааадырхон (акәац зфо дбаҳа-бачуа дҟанамҭаразы). Зыҧсы цәгьоу ауаҩы ашьтәа идыршьзомызт акәац агьама "иаҧырхагахоит" ҳәа иҧхьазаны.

Анаҩс, иршьуа аҳаиуан ахәда ахсамҭа аҧсыҧ адәахьы иандәықәнаҭо иақәршәаны аҳәызба адырхон. Аҧсыҧ уашьҭахьтәи ианахәланагало аамҭазы аҳәызба аурхар иршьуа аҩнуҭҟа аҳәызба ашҳам аҕранагалар ашьашәы рацәахоит, уи акәац ариқәаҭәар ҟалоит ҳәа ирыҧхьазон.

Аҧыхьақәа раан чароума, ҧсхәроума ауаа аишәа ианахатәо азәа-зәала рхәы шаны акәац рымҭарҭон. Убри аан иацклаҧшуан досу иқәнагахаша ажьхәқәа. Иаҳҳәап, асас дахь дтәоуп. Уи имҭарҭон ажьхәқәа рахь иаҳа пату змоу – ажәҩашәаҟьа. Уи иашьҭанеиуеит аҧылгдқәа. Дара урҭгьы хәшьарала еиҟарам ҳәа ирыҧхьазон.

Ашьҭахьтәи ашьапқәеи агәчами ахьеиларсу рҟны иҟоу аҧылгадқәа иаҳа ихатәроуп аҧхьатәи аҧылгды аҧымаҭә зларсу аасҭа. Аҧылгды иашьҭанеиуеит 'авашыси (агәашҧы) агәчами. Ажәытәан ажьыхәқәа

асасцәа ианрымҵарҵоз рхы рҵыхәа азгәаҭаны акән ишрырҭоз. Ажәҩашәаҟьа, иахьаду ахыгьежьаарсҭа изымҵарҵо иахь идырхон. Аҧылгдқәа урҭ реиҩҵәарсҭа (абаҩлашы ааҧшырсҭа) асас ишҟа идырхон. Егьырҭгьы иара убас.

Аваршыс акәац хаауп, патугьы амоуп, аха х-вакьыцк азнымхар ибжоуп ҳәа ирыҧхьазон. Акәац фатәқәа рҟны зегь реиҳа ипатудоуп ҳәа ирыҧхьазоит, асас имҵарҵаргьы ҧхашьароуп, агәчам алахыси, аҧымаҵәи, пас ахәда. Аҧымаҵә патудоуп, аха ахы аҩазара аҧылгды иахьаларсу иҷыдашәа баҩык амоуп, ажьышәа аазныжьны ианхырҵәалакь хәшьарала авакьыцқәа ираҟароуп.

Ахы-ахәда – ишәарахзар, зхымҭа иагаз изыршон. Егьыс асас иаҭәаршьомызт. Амаха уигьы асас имҵарҵомызт. Аха пату амоуп алаба зыбжьалаз ҧсуаҵас реинаалараҟны. Ахара зду ҧшь-шьапык зҵоу акы шьны ахьымзҕ зыдхалаз ихәы ҟаҵаны, амаха наганы имҵаҵаны, иашьас дҟаиҵон. Уи ала еинраалон.

Ажәытәан ичароума, иҧсхәроума, асас хатәра идтәалаҵәҟьоу ауаҩы дзусҭазаалакь, дзеиҧшразаалакь, асас иаҳаҭыр азы жьхәык имҵарҵон. Аишәачараҟны, акәац ҳәызбала иамхны зхәы узҭарц зҭаххаз аҳәызба аҽы уара уахь ирханы иамихуан. Ихазы, аҳәызба аҽы иара ишҟа ирхон. Иҧсхәразар, аҳәызба аҽы адәахьы ирхон.

Арҭ зызбахә ҳҳәаз ажәытә аҧсуаа ҳчеиҷьыка иадҳәалаз аҷыдарақәа уаҩы ихшыҩ азишьҭларатәы, дархәыцратәа иҟоуп. Излауала урҭ ақьабзқәа еиқәырхатәуп, еихаҳатәуп.

ИҚӘМҪИЕИТ ДАРЫКӘА

Ажәабжь

Ажәлар рҟны аус зуа ауаҩы, зегьы деицырҭахны дзыҟалом. Иара дкьаҳәзар, акьаҳәцәа дырҭахыуп, аха ақьиацәа дырцәаымгыуп. Ихаҭа дуаҩ иашазар, аиаша зҭахыу ақьиацәа бзиа дырбоит, патугьы иқәрцоит. Ус иҟоу акьаҳәцәа зынаиҽаԥшуам, урҭ лассы-лассы ддырԥьоит.

Изхаҳҳәааua уи ауп.

Ҳаблак аҟны ахәҷы-аду, азәы дагым уҳәаратәы, зегьы еизаны ачара хпыҽ иахатәан. Урҭ аԥхзы наԥхьаҳәо иаадрыхыз реаюрақәа ирыҟәныҳәон.

– Дад, акака шәкызар аҩы ҳзыржәша азәы иныҳәаҽа ҳҟып, – аҵәца ааникылоит, сыла ихҟьоу абахә еиԥш ипашәза ишлахьаз Ламшьаҵа.

– Абри Дарыкәа ихабар збазом иахьа, уи абригадир инариад аҟны дхьышьархҳоит акәмзар, крыфарак ахьыҟоу дагны збахьадаз, ҳара ҳахьеилоу уи "ицназго" тламбошь дҳамазам, уаҵәтәи иус нхап ҳәа ушәоу, ҳколнхара азеиԥш ус аҟны дԥырхагамзар, акы дхырҳагам. Уаҳа илҳаршои, атламбошьра ҳҟәикыргьы акыр иаԥсоуп, уалбагами? – дааԥышәырччеит Ламшьаҵа иҽаԥхьа итәаз аҭаҳмада.

– Уи ҳаргьы иаҳҳароу ыкоуп, Ҳасан, – урҭ рымгәа ирацәаны аюы акуеит ҳәа ҳҳабла аҟны акы ахьыҟалалакь, ҳқыҭа азы рыԥсы тырхуашәа, ҳаԥсуара азы рхы хырцәошәа пату ақәцаны рныҳәаҽа кны атламбошьра раҳҭоит, аишәа-чараҟны аԥхьагылара анраҳҭалакь, нас дара аус аҟнгьы аԥхьагылара рымоушәа рхы ԥхьазаны, гәла-ԥсыла акәмкәа, бызлацәала, ҳқыҭа ақытақәа ирыцамхааит, Мазлоу-иԥа (аколнхара ахантәаюы) уаҳмырԥхашьааит ҳәа аныҳәаҽақәа ркуеит. Иахьатәи ҳаишәа-чараҟны урҭ реиԥш иҟоу атламбошьра рытара ахәҭоуп ҳәа сгәы

иаанагом. Дад, анцәа уиныҳәааит, ҳаграном, ҳақла иаҳҳәозар, иахьатәи ҳаишәа-чара зтәу уара уоуп, цәыцақәак ҳаркы, дад! – аҵәца ижәуеит Лашьаҵә. Азәк иеиԥш зегьы аныҳәаҿа ааныркылоит.

Бжа ичахьан еиԥш, аԥхзы наԥхьаҳәо, дааины длатәоит Дарыкаа. Фырԥьанк аник ашьҭахь, атламбошь иныҳәаҿа ааникылоит абас: – Анцәа уиныҳәааит, Раҭма. Атламбошьра ишахәҭоу имоаԥызгаз ауаоы, даеа маҷурак иуҭаргьы ашьапы иқәмырсзакәа иныкәигоит рхәоит, иудыркылаз аус ҭәҭәа уаҵамхааит, уқәлацәа ргәы амыргара улшааит, изларҳәо ала, узҭахым ыказаап, ауаа урҭахызароуп, – иныҳәаҿа ааҿахицәеит, игәы иҭаз шимхаҳәаз удырратәа.

– Егьырҭ дызҭахым ртәы уадаоым, абри уара, иара изы ушԥакоу? – дцааит итәаз азәы.

– Сара... мап дысцәымҭзам, амала лассы-лассы акҭқәа ахьсыкәкаицало азы агәнамзара сымоуп. Насгьы, иудыруазааит, иумаҳар умуазар, иара икнытә агәнхара змоу соызцәагьы шыкоу!

– Ҳколнхара аԥхасҭақәа злоуҭо ала, ишуҳәаз еиԥш, уоызцәагьы уаргьы дышәцәымҭызар хҭахыуп, ус акәмкәа, бзиа даныжәба, ажәлар агәрагара иртаз даԥсамхеит ауп, – иҳәеит Ламшьаҵә.

МАҚЬҬАҬ ИКАМБАШЬ

Мақьҭаҭ камбашь ҭитәык иман. Аахәаҩ данизнеи, иахьҭакыз иааҭыган, абри ауп исҭиуа иҳәан инеиирбеит.

Аахәаҩ краамҭа дахәаҧшуа дгылан, нас нактәирахьтәи аганахь диасны дахәаҧшуа днагылеит. Инапы нахьшьны адырҩегь раҧхьа дызладгылаз аган хәаҧшырҭас икзеит.

– Саргьы убри аган еиҳа ажьы акыуп сгәахәуеит, – иҳәеит Мақьҭаҭ. Аахәаҩгьы дааҧхашьеит...

Акамбашь азганк иахьагыз азы аҧшәма ахә маҷк деиҵхан еинаалеит.

ХӘЫХӘ ИМХАҬӘ

Гамсаниа Хәыхә ҷьара днеит. Аҧшәмаҧхәыс ихәы ҟалҷан, днахатәеит. Чанахк азна ахырҷәгьы иаҧхьа иныкәлыргылан амҳаҷә днашьҭалт, аха иабаҟоу? – аҷәарҭаҵә аҷаҟа!

Хәыхә акрыфара даҿуп. Ишҧагәеиҭара лҳәаан, днышьҭасын иаашьҭылхын изәзәаны ахарҷәы зныз ачанах инанылҷеит.

Хәыхә акранифа, ачанахқәа бара рҭыҧ иқәҷа, амҳаҷә сара избап – иҳәан, ахьараҳәа аҷәарҭаҵә аҷаҟа инхәҷаршәны, барақьаҭ шәымазааит, иҳәан дҩагылеит.

Ҧыхьа ҧҳәыс даазгоз деилкааны дааигон. Дызмароу, дызмарам, лыҟазшьа, лымаҵушьа уҳәа излауала дымццакзакәа, ауа-аҭынха, агәла-азла рыла дтиҵаауан. Дишьашәалахап ҳәа иҧхьазар, ажәа лниҵон. Ларгьы убас дныҟәон, иахьынзазалшоз деилкааны диццон. Кәнҷагьы ус акән ишиҭахыз, аха уажәы ус имодам. Уажәы амра ацәырҵымҭазы иуҧылаз аҭыпҳа дугәаҧхазар шьыбжьааныа ажәа лынҵа, лҟьышә азцазшәа убазар, ахәмехан дыбжьырҟьа. Ус анузыҟамҵа, иуеиҷьу азәы лафк леиҳәар диго ҷыышьа уара мап уцәылкуеит. Мамзаргьы, ус имодоуп ҳәа уара ажәа утаны дуеиҷь-дуеицәа дәеазәы диццоит. Амода ауаҩы дацныҟәозароуп – Кәнҷагьы иақәикит уажәтәи модала ҧҳәыс даазгарҵ.

"Даазгеит" рҳәааит "дцеит" рҳәаргьы егьаурым игәахән раҧхьа иибаз ҭыпҳак, бсыцца ҳәа леиҳәеит, "ааи" лҳәан даазгеит, хаҵацас, – дахьынхоз иқытахь.

– Сара ара самаҭәам, – лҳәеит.

– Икалеи?! – иҳәеит иара.

– Уани уаби рырххара, ақыта уаа рныҟәгара сара самаҭәам. Ақалақь ахь уаала, мап анакәха уиқәа ақәршәи иара ахаҭеи узеиҩымдырааУа укасцоит, – лҳәеит.

– Ажәа анеимаадоз уи азбахә ҳапамцаажәазеитеи. Ус бгәы иантаз ускан изыбымхәеи?! – иҳәеит.

– Аҧсшәа ацкьыс аурысшәа иаҳа уҽаҟны иааиуазшәа анызба ақалақь, аҟны унхоз ҷыышьеит, – лҳәеит.

– Аҧсшәа цқьаны ибҳәозшәа анызба, ақытаҟны бынхоз ҷыысшьан, – иҳәеит иаргьы. Аха уи ала аҭызшәа ацыхәа анҧымцәа, ани аҧҳәи нибакылап иҳәан, Кәнҷа инықәыршәны ианхәа лҟны дцеит. Уигьы, напымызәзәа исымкуаз сыпҳа ақыта ҳәантцәазы дысмазеит, нан – лҳәан, наҟ-ааҟ лзарақәа кны, лымаҳә днеиҽагылеит.

Аҧсра иацәшәааны идәықәлаз, ауаҩы иҧсы штоу

анышә дахьартоз дақәшәеит ҳәа, сызқәшәази анаџьалбеит иҳәан, уашьтахьтәи дхьагәгәа иҩны даеит Кәнҷа. Абас иаҳар аџкыс ижә ду атәыҩақәа хәш-хәшза ианхәа лыпсы иаитар еиґьаишьауа. Кәнҷа дзаазаз иани иаби кажьны дырпырцырц итахымызт, арахь илҳәыс лыгәаґьра ицәыуадаҩхеит. Ю-мцакы дрыбжьахеит.

Адауцәа аҳаџы ихәыцзырќьаз аҳәса риааира лумариаху. Атаца лтәы иалыргеит.

Хатцеи пҳәыси ақалақь акны уатахк ааныркылеит. Усуртакґьы рпшааит. Сабышла, меышла Кәнҷа дааны иани иаби ибалон, данцозґьы урт иаадрыхыз џьыќәреик, ќәдк, ҩык, уаткак има дцалон. Кәнҷа илҳәыс ақыта лцәымґын, аха уи иаанашьтуа афатә-ажәтә мап ацәылкуамызт. Лнацәкьарақәа ацылфауама ҳәа уҳәаратә еипш акән бзиа ибаны ишылфоз. Иара ус ишнеиуаз, раагартақәа бзиахо ианалага, Кәнҷагьы иани иаби рыхәштаара хәчы-хәчы дацәыхьшәашәахо далагеит. Хатцеи цпҳәыси, иахьеи-уахеи ацыртыш пара дагартақәа хәцыртас иркит.

- Иќоу удыруоу уара? –лҳәеит енак Кәнҷа илҳәыс.

– Иќахи бара дцааит Кәнҷа. – Иќоу умбои, аҩстаа илымха џьгәазааит, аревизиорцәагьы рнапқәа акалам азымкуа иҿфааит, обахесгьы ақәарыл чах аипш рлымҳақәа ацәа ҩтадыртәааит, ишубо еипш ҳаагартақәа бзиахеит, ас ианагь иќалашам, цқьа ҳаџсы еиваагаанза, ахылц-аџылц, асаби ҳәа акы ҳеапшьаагар аҩны сыҩнамхар аушам, ани схашәала ишпаџсыху, цқьа уазхәыци, зны ҳееибаҳтар еиґьзами? Ани ҳгәла иҩны заќароу умбои, ҳаргьы метрак адымхаргьы уи аҩны апцкьыс еиҳаны иҳаргылап, газ-24 амашьынагьы паҳхәап, асахтан палтақәа "Лаика" ҳәа изышьтоу ҳаипшны иаҳшәаҳцап, нас иахьутахыу сыхиоуп, – лҳәеит Кәнҷа илҳәыс. Амали ауаҩи иреиґьу изеилымкааua акнынза инеихьаз, зхы итаз абҩлашы тыхны зыпҳәыс илфахьаз Кәнҷагьы дақәшаҳатхеит.

Ирыбаргузеи урт иахьа, аамта рацәаны ирцәа-

қәзызаргьы, анцәа ишиҳәара иҟоуп. Шәарах-бҩлыши цыс-кәтаҷьи иазааргза ирымам ирхзым арбану. Амала, ақыҭа аҽы рани раби анҧсы, рыхәшҭаара леихәлацәа ицагәышьеит, ақалақь аҟынгьы дара иҟарцаз анхамҩагьы изфуа-изжәуа, изырҿыцуа уаҩы, датцаазамкәа, рҩыцьагьы рымацара, рылҧстазаара гьамадаха, рмалгьы ҷанха рҩоны иааҩнахеит акәмзар.

АСЦЕНА ХӘҶЫ

ҲАУА ИАҢСЫУАДА?

Ауаҩы иеилаҳәашьа мацарала милаҭс дызтәу уаҩы еиликаауазар бзиоуп ҳәа исыҧхьазоит, сара стәала. Сара сшаҧсыуоу еиҧш, ҧсыуа маҭәала ӕееилаҳәара бзиа избоит. Цьара неирҭак ахьыҟоу, сзиацкьиқәа ҭарбаҟаца, сыҧсуа еиқәа калахәҭәаза, сзара иҭзырҳәцаауа смаҟа – ажәак ала ҧсыуа маҭәала снеир сҭахыуп. Ус акән ҳабацәагьы шныҟәоз. Аха урҭ "ирыздыруазаарымзт" аамҭа ҧхьаҟа ицацыҧхьаза аҧсуа маҭәа акультура "ианымаало" иҟалараны ишыҟаз.

Иара саргьы амыждаразы ари аҧсуа маҭәа сахьынҳаланы искызаарын иахьа уажәраанза.

Иҟалаз уи ауп. Ҳқыҭа иаазаз ҭыҧҳак, ҷышәшәырақәак анылҭа, шьҭа сара иахьысҭыҧу ақалақь ахь ауп, сара ара сеилызкаагәышьода лҳәан, уахь дцеит.

Ҳқыҭа ари еиҧш акырқәа ирықәшәахьан, аха иаҭгәо иаауан, аригьы иаҭгәагәшьеит.

Ааигәа ақалақь аҟны лареи сареи ҳаиқәшәеит. Шьмаф иҧаҭа еиҧш, иҿырффашәа иҟаз дәқьан хәҷык дықәгылан. Адухьи апудреи зеиуа хкыс иуҭаххалакь лыкәршаны, рыгәҭа далагылоуп.

Аиашоуми, ҳқыҭа далҭиижьҭеи уамак шымҭуазгьы сара дсыцәҩашьеит. Ма сылақәа ирыгхама, ма лара абас лееиҭалкыу сыздыруам. Сылақәа снапы аархшьыланы, иаарыцқьаны, инҭарҳәыцааны сынлыхәаҧшит. Аҧҳәаҟәа еиҧш иқәацәза лхы уамак ықәгылан. Аҟаршы аблақәа анҭарзуа еиҧш, лыблақәа ҭазшәа иҟан. Акгьы лшәымызт. Акгьы лшәзамызт ахьзуп, нас, агара даахыҭызшәа лгәы хьажж ихтын. Амаҕра ҳәа изышьҭоу усгьы илымазамызт. Лхы-лҿала усгьы дудыруа дыҟамызт – аҷасҧыр (мшаҧы кәтаҕьқәа зларшәуа) даганы дыҟан. Аҭкы ҳәа иршәырҭо иаабац, иҳаҳац акәмзт, лшьамх аҟәартәрақәа акыр иҩахыганы

ихцәан (ус имодазаап). Деиԥхьашьшьаауа сышлыхәаԥшуаз:

– Митә убазшәа ушԥасыхәаԥшуеи! – лхы аасыԥәлкын аԥьеѡ аасхлыргеит. Нас ауп лара шлакәцәкьаз аныздыр. Лыбжьы лымԥсахцызт, уи ала уаѡы дидыруан.

– Бысзымдрырц акгьы аасыгымхеит, – сҳәеит сара.

– Ус акәзар иа богатаиа буду. Какие новости ақыҭахь? – дцәаит.

– Ақыҭа гәырԥуеит, ашәы ашәацаны иҟоуп бара бахьаԥхьаз азы!

– Ари сеилаҳәашьа ауп ацәы злухуа? Шәарҭ ақыҭа уаа ажәытәра шәзалымзаазеит, умбои ушьапқәа ҭазны узиацкьиақәеи уареи ушеилаҳәоу: ари амода икаҳаз ула иамбазои рыцха, ула аахыутыр...

Абас автомат еиҷамск еиԥш аҷаалырхеит. Ак сҳәақәоит ҳәа салаган, аха оҷы ԥжәаны скалыжьуеит сҳәан сылԥырцны сдәыкәлеит.

АНХАҨИ АБЖЬАХӘААХӘҬҨИ

Анс иҳәеит, ас иҳәеит, аха уаҳа уаҩра илмҭуашәа аниба, абжьахәаахәҭра дазыркит Хабжькәт. Уи ала иҧсы "анеивига", дахьынатәалакь даҭасны аехәара далагеит акыр злоу ҵьабаада ихы ныҟәигоит ҳәа. Уи адагьы, ҵьаҧхзыла зхы ныҟәзго, игәлаҷәа алаф рылихуа далагеит.

Ҩнак зны игәла нхаҩы Ҳазачи иареи ргәы нибархеит.

– Унаҳәны уааҳәаанза уҭины уаасхәоит уара, – иҳәеит Хабжькәт.

– Уа уиашоуп, сара ирласны сшыуҭиуа здыруеит. Амала абри уара шыҟәсыкгьы усзыҭиуам, уагьаасхәом, узҭахыда! – аҭак ҟаиҭеит Ҳазач.

Маха-шьахалеи ҭеиҭыԥшлеи Нарҭаа дырцырԥьоуп ззуҳәашаз уаҩын Мархолиа Шьдаҭ. Уи абаҩхатәра дү илан: дшәаҳәаҩын, дкәашаҩын, аԥхьарцагьы бзианы иаирҳәон. Арҳәаракәым, ирцеажәоит ҳәа изуҳәаратәы дазҟазан. Шьдаҭ Абҕархәыԥа инхо Гәнаа дрымаҳәын Колиа, Цьгәаҭ Аруҭан зыхьзыз аишьцәа раҳәшьа диман Урҭ уаа хатәрақәан, зхатәгьы здыруаз, ауаа ртәгьы здыруаз, уаан.

Аишьцәа рымаҳә Шьдаҭи дареи даара патү еиқәрцон, лассы-лассы еибабон, еиҷцаауан. Ишааиуа Шьдаҭ иԥҳәыс дычмазаҩхеит. Ахәшә-абыҕьшәы аҳақьымцәа, ԥсуаҵас уҳәа зегьы ԥыршәеит, аха хәарҭа лмоуит, шықәсы рацәала лхы дамыхәо аиарҭа даҕрахеит. Шьдаҭ иԥҳәыси иареи хылԥла ибзиан, аха ихәчқәан, ран дырбаратә еиԥш еихьза-еиԥза иҟамлацызт аҟынтә, ачымазаҩ лыԥшәма инапада ԥсыхәа лымамкәа дҟалеит.

Ԥсрада арыцхара ду рымаҳә дызҭагылаз дазрыцхашьаны аишьцәа леицәажәан рымаҳә изцеит. Иахьнеиз, аишьцәа реиҳабы Колиа изнеиз аацәырганы дналагеит абас: "Шьдаҭ, ҳара раԥхьа маҳәыс иааба уара уоуп. Уара узлаҳҭо азәгьы дҳамазам, ҳаибаҭахра аахәаны ҳуҳәоит ҳаззааиз азы мап ҳцәумкразы. Ишубо еиԥш ҳаҳәшьа лчымазара амшала ҷьамыҕәацәгьа ухоугоит: уахьнеиша узнеиуам, узыхьзаша узахьзом. Изеицәаазарызеи, ҳаҳәшьа шьҭа лшьапы дықәгыланы уара духәо дзыҟалом, уи иҟам дузаҩызоуп. Ҳаҳәшьа ҳара дҳәужь, уара ухы уақәиҭаҳҭеып, ухәчқәеи уареи шәныкәызгаша азәы дауҕаратәы амҩа уаҳҭар ҳҭахыуп. Ҳара уи ҳаҳәшьа леиԥш дыԥхьазаны патү лықәаҳҷалоит, уареи ҳареи ҳшеибабац ҳаибабалоит. Ус уақәшаҳаҭымзар иамоуп дәеа мҩакы: ҳаҳәшьагьы дызбаша, ухәычқәагьы нык әызгаша азә даага, ҳаргьы ушаабац уаабалоит, бхәндаҵас ҳауԥхьазозар маг ҳцәумкын" рҳәеит.

– Шәара ишәыхәҭаз шәҳәеит, уи ламысуп, аха шәара шәаҳәшьа дчмазаҩхеит, ҭабаргыуп, сара сычмазаҩхаргьы шәаҳәшьа дсыҭхны дыжәгозма? – дразҭааит иабхәандацәа. Урҭ акгьы рзымҳәауа, инеиҿаҧшы-ааиҿаҧшит. Иажәа аҭакы иабхәандацәа иаурзеилымкаахоз, уаҳа акгьы мҳәакәа иҩагылеит, индәылҭын рнапқәа зык нарықәҭәаны имазеины иҟаз ачвиҷьика инахатәеит.

АНЫҲӘАҢХЬЫЗЫ ИАҬАНАМКЫЗ АҬАЦА

Фелдышь дҭаца ҿыцны даанагеит. Раҧхьатәи амшқәа раан лыѡмсаг ҿыц лырмацәысуан, ланхәеи лабхәеи ракәзар дрыкәыхша-дрыззатәуан, ҧхамзар хьшәашәак рҿалҵомызт. Ҳаҧсы шҭаз ҵьанаҭ аабеит, ҳажәамҭаҿха иҳақәзи зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу Анцәа ҳәа иашьапкуан аҭаҳмадацәа. Аха ишааиуаз, агәарг нҭыҵ изҧсуаз аѡмсаг аѡныргәыҵәҟьа азышьҭымҧссауа иҟалеит. Аҿаѡҳәагьы иааҧҵәеит.

– Иҟалеи, нан? Аҧыхьа еиҧш бызбом, гәалаҟ бымазар?.. – дҵааит ланхәа. – Иҟалахи! сара ара самаҭәам, убри ауп иҟалаз, – лҳәеит аҭаца. Уҿ иагьыҟалҵеит. "Улыгажәцәа рырххараз акәзам сара ара сзааз, урҭ аныҧсыша Анцәа идырааит, уаала арахь!" – лҳәан амацәаз ахы иҭалыргьежьаауаз лхаҵа длымань хазы днатәеит. Хара имгакәа, хазы ицаз ргәлара аҧсра ҟалеит. Жәашықәса раахыс зхы иамыхәо аиарҭа илаз, Мадина ланхәа дыҧсгәышьеит. Анышәаҭара ашьҭахь ҵәыцақәак ахьыркуаз Махаз Сангәлиа аҵәца аақәихын, аҧҳа илылымшашаз зылшаз аҭаца Мадина лныҳәаҿа икит. Ларгьы илыҧхьан дааргеит. Мадина длывагылан занхәеи забхәеи рныҟәгара иацәаашьаз Фелдышьгьы.

Махаз Фелдышь данынaлыхәаҧш иныҳәаҿа ааиҧирҟьан: дад, Фелдышь, бызвагылоу Мадина лныҳәаҿа скаанза наҟ бнаскьароуп", уи лныҳәаҿа баргьы баднакылар ҳәа сшәоит иҳәеит.

АҵәЫҤҵәАЛАҕЬ

Ҩыцьа арԥарцәа харантә ишаауаз ианрыԛәхәла, ѳнык аӄны имѳахыцит. Иахьнеиз ҽыц иаанагаз ҭацак дыԥхашьа-ԥхаҵо даарԥылан аѳныӄа иналыԥхьеит. Асасцәа хаҵа дахьыркымиаз шырцеымҵхаз анҳаалҭа ирԥлхәеит аԥшәмаҕьы хара дшыӄам, дшааува.

Аҭаца иаразнак ахәӄаҵара далагеит. Арԥарцәа ари ԥенада ҭаца дрымбацызт уҳәаратәы, мыцхәы дтырҳацааны илышьклаԥшуа ианалага, исывырбаршәеишь ҳәа дшәаны лцәа дшыҵзыззаауаз мацара, рхәы ӄаҵаны аишәа илахалыртәеит. Аха мыцхә аццакцәареи ԥхашьареи ртәы ӄарҵеит – аҵәынҵәалаҕь рыцкьазамкәа, ирымҵалыргылаз акәтыжь илцәалашәеит.

Ари збаз асасцәа акәтыцәкьа қәнагала иззымрыцкъаз аԥҳәыс, лхаҵа егьа игылмыжькәа дыӄам, ԥытк аамҭа наагар дышԥаҳҳьымзари, уигьы деилаҳкаап, "ла иабо – хы иаԥсоуп" рҳәан рцәа инҭас-аатасын, аҭара аӄаршәны аѳныжәра иалагеит.

Аԥшәма лассы данымааза асасцәа акрыф-акрыжә ишьҭаланы ицәеит. Аҭаца аишәа ахьеиллыргоз ауп иахьгәалҭаз аҵәынҵәалаҕь рыцкъазамкәа ихәапза ижәны иахьыӄаз. Изсыхьзеи лҳәан длатәан еиматәаны аҵәыуара далагеит. Ус лхаҵа дааѳнашылеит:

– Уаргьы усырԥхашьеит, схгьы ахьымзҭ асыргеит, исыхьыз абри ауп, – лхаҵа иалҳәеит дзыӄәшәаз.

– Уадаѳ ыӄам, асасцәа ашьыжь дәеа кәтык рызшьы, нас иӄаҵатәу сара избап, – иҳәеит аԥшәма. Ус ѳгьыӄалҵеит. Аԥшәма даалаган, аҵәынҵәалаҕь ҳәызба ԥынҵала маӄк иаарӄьаны ирыцкъеит, изәзәеит. Нас иитахыз нҭаҵаны, изахны, инҭаршәны ихәапза ижәит. Иоатыхны арахәецкәа аамхны ачакәаҳа нҭыршәаны ахәсҳәа каканла ичаԥаны иӄаз, уа аҵәынҵәалаҕь инҵаԥьгәаны, акәтеиларшәшәа иналеиҵеит.

Асасцәеи аԥшәмаҵәеи еидтәалоуп, акрырфоит, аѳны ржәуеит. Инцәытаԥшҭны аҵәынҵәалаҕьгьы инахѳаԥшуеит, аха уаѳ дакьысуам.

Иахатәи рыцқьазам усгьы, аха иахьатәигьы ус иҟоуп, лхацагьы акреилызкааyа азә иакәм, арахь еиқәмшәаргьы нырцәҟа еиқәшәоз ҷьоук роуп арҭ, ҳара ҳабарықәшәоз ҳәа азә ишьапы азә днаҕрагыло ицәыцаччон. Аҧшәма урҭқәа имбазозшәа, иаҳәызба аақәхны аҭәыҟцәалаҕь илаирхан иааҩирггеит. Ахәсхәеи акәландыри каканла ичаҧаны афҩы лаҳа-лаҳауа рҧыҟцақәа инырҭазҭит.

Иахаахыс ргәаанагарақәа ирцәыҧхашьан инеиҿаҧшы-ааиҿаҧшит асасцәа.

АЛАМЫС АНЫКӘҒАРА

Иҟалахьоу ажәабжьуп

Акраацуеит уи Ҳаг Ҳасан нхаҩы бзиак Аҷандара дынхон. Абаҳча рацәаны иман. Ижь аҭаара имч ақәмхошәа аниба, Гыртәыланте Како ҳәа агыруак бжалаҳәа иирҭааит. Агыруа ихәҭа 50 ҧҳал зкуаз ауалыр, ачча-ччаҳәа, еилашуа аҩы Ҳасан иҟны игылан. Ус аамҭа цеит. Аҩы шны шьҭа еиқәтәахьазаргьы еиқәтәахьеит анигәахә, енак зны Како икамбашь уардын еиҵаҳәаны Ҳасан иҟны дааит.

Усҟан уажә еиҧш амҩақәа абаҟахыз. Амҩақәа ахьбааҧсыз аидара зқәу ауардын хымшәҭразы азәыҩыцьа ашьҭахь ишьҭарҭәҭәаны иркызар акән. Аха Како данаауаз амҩахь ицхраашаз азәгьы дааимгеит. Уи иҩы иманы дандәықәлоз аамҭазы, Ҳасан игәла арҧыск дааиҧхьан абри ҳасас Ааҧсҭа арха аҟьаҟьара аҟнынза дкылга ҳәа идиҵеит. Урҭ шцоз амҩахь наарак аҟны ишакәмз иуадаҩхан, арҧыс имч ақәмхазт ауардын аидара шамаз ихыбкьны ҵлакы инагәдҳалан ихымышәҭкәа уа иаанхеит, аха ауалыр аҵла иахьнадыкшалаз аҟәацхҳәа илеиҟәжәан, аҩы сымсал ирҩашха ауардын ианыҩрны аееыҳәа аҽыланахеит.

Асаси арҧыси игәаҟт-иҵәаҟт, аха ирымчзи ишуазыруаз руалыр еиҭрыкка ду лҭыкәкәа, амҩаду ашәах анарчыла ицеит аҩы.

Ирҳәо рҽамшәо акыраамҭа еиҽаҧшуа еидгылан арҧыси Какои. "Иҟалаз ҟалеит, уи хырҧашьа амамзар акәхарын, сахьынзааскьоугаз иҭабуп, угьежьы аҩныҟа" иҳәан акамбашьқәа афырмахьц иҵхуа, илахь еиқәшьшьы имҩа днықәлеит асас.

Арҧыс дахьааиз Ҳасан иеиҳәеит иҟалаз.

– Ҳқыҭа шәалсхьазма? – дҵааит Ҳасан.

– Мап, ҳалсаанза иҳахьт, – иҳәеит арҧыс

– Ҳқыҭазы инамысым. Аҷандараа рысас

ихыламӆшит, дырзынаскьамгеит ҳәа аанагоит, – иҳәан Ҳасан афырҳәа иеы ааикәадырын игәарӆ дынҭкьеит Како агаҽа дкылсаанза дихьзеит, дырхынҳәны ионы дааигеит. Адырҩаены 50 ӆҳап зкуаз ауалыр иуардын инанаргыланы, агаҽа дкыланы ионыҟа дхынҳәит Ҳасан

Абри ашьҭахь дук хара имышьҭыкәа Ҳаг Ҳасан иашҭан ауаҩы деыжәҭит, узнапык иакызар игәаҕьны егьи унапы иузамыркуа аххьа иарганы акәадыр ҽыцҳаҳараза ҳамҭас аҩы зуҭаз Како иузааиҭит ҳәа иаиҳәеит.

Уи нахыс Ҳаг Ҳасани агыруа Какои аиуара рыбжьалеит, еиҽцааyа иалагеит.

АШАРЫҬХӘА ҬҲАСОУИ УИ ИЄЫ ЗАРИ

Иҟан Рада, Марџьа, Мыхәа ҳәа хҩык аишьцәа. Сазбақәан дара. Аублаа ираҳәшьаҧацәан. Урҭ раҳәшьак дыҟан, Марҭа лыхьзын, дыҧҳәызбан лара. Уи мрада-мзада длашауан. Еҵәаџьаа реиҧш лыблақәа ҭыџьџьааауан. Лыхьз хара ицахьан. Дзымбацыз арҧарцәа лбара иаҽыҧсааауан. Дызбахьаз ажәа рылҭауамызт.

Ашәы дынхон Ашарыҭхәа Ҭҳасоу ҳәа хаҵа бааҧсык. Қыҭак еиларзызан еилазцалауаз уаҩын. Зхымҭа камшәауаз хаҵан. Ҧшралеи сахьалеи иҩызак думбауазар, иеиҕьу дзыҟалауамызт. Ихҧша ахара инаскьахьан. Дшәаҳәаҩын, дкәашаҩын, дшәарыцаҩын, дыеҟаза ҕәҕәан. Єыҳәҵәыла хәарҭа змамыз ееиқәа бааҧсык иман. Уи Зар ахьзын. Ауаҩҧс цәажәара здыруаз єын. Иакәм ианақәшәаша, цәаныррала, иадыруан. Ҭҳасоу ҩынтә ихьз рымҳәацызт (ҧҳәыс дааимгацызт)

Асазбақәа раҳәшьа лхаҭа димбацкәа, лхыҧша иаҳахьаз ала бзиа дибеит. Шәыуара сгәаҧхоит ҳәа лашьцәа ажәа рниҵеит. Аишьцәа, ҳаҳәшьа димбацкәа дысгәаҧхоит зҳәаз, датәамбакәа макьана аҩнра иаҳашьҭуа аиҳәшьа дҳамам ҳәа аҭак ҟарҵеит. Хаала ижәымуазар, мчыла шусхуа жәдырааит ҳәа дырҩеҕь ауаҩы дыдирбеит Ҭҳасоу. Асазбақәа шьха уаан, аҧҫаса рыман, аҩны ианыҟои ианыҟами еиҟаран азы, ухаҵазар ҳара ҳаныҟоу иақәршәа ҳәа адырра ирҭеит Ашарыҭхәа.

Асазбақәа Ҭҳасоу иажәа шынаигзоз рдыруан. Урҭ реиҵба, Мыхәаҭыз дааныжьны, Радаи Марџьаи Ашарыҭәхәа дызлаауаз ашьхамҩа кны итәан. Мҩакы. акен иҟаз. Игәиеанзамкәа дырҳәынҷарц рҭахын. Уахык аны, аишьцәа рееиҭаркразы рыҩныҟа иааит. Убри аҩмҭазы, ҩажәижәаҩык аецәа еиқәныхла, Ҭҳасоу раҧхьа дгыланы, амҩакыра аҳәаа иаахыҵны, акыр иааскьеит. Нас амҩа ҟнымҩахыҵын реҧхьаркит. Аишьцәа, иахааиз реынмырхакәа, ихынҳәны аҵх

лашьца реалакны, амҩа кны иахьтәаз еиҭанатәеит. Ауаҩы цәгьа, ацәгьара ацәцашьа идыроит, ишырҳәауа еиҧш, Ҭҳасоу агызмалра ихы иархәаны, иҩызцәа раҧхьа дгыланы, ашьыжьтәи амра ҧхашьа-ҧхаҭауа, ҭацара ауашәа, ианаацәырҭуаз, Асазбақәа рашҭа дынҭалоит. Иара агәарҧ аҟны иеааникылан, ҳаззааз дышҧҳәызбоу еиҧш пату лықәҭаны дышәҳәынҷа, лцәа-лжьы ҧшқоуп, анапҭыҧ лнышәымҭан иҳәан, иҩызцәа адҭа рыҭаны рҽынархоит. Ақәлаҩцәа, аҩны-адәы уҳәа иахабалак идыркшеит, аха азәгьы данырымба, еицыз, рҟнытә азәы, арҭ уаа цәгьақәоуп, гызмалрак рхәыцзар ҟалап, абнахь ҳаимдароуп иҳәан, иҽынеихеит. Уи ишиҳәаз еиҧш, аҩны иацәыхарамкәа, абна агәҭаны рҭыҧ ҟаҭаны, Асазбақәа рани раҳәшьеи еидтәаланы аласа шырхахауаз ақәылаҩцәа нарыдгылт. Шәыҳәсақәоуп ҳамч шәнаҳшәар иҧхаҳшьоит, хаала шәьюҳашәҭа, ажәа шәнызҭаз Ашарыҭхәа Ҭҳасоу шәыҩны дааины дыҟоуп, ҳаҧхьа шәнагыл рҳәеит

– Сара зхы лыбаазымгац, зхымҭа камшәац Аублаа раҳәшьа соуп, абар урҭ сашьцәа рлабашьа ахьышьҭоу, – лҳәан, днышьҭасны иаашьҭҧааны даарылалан, жәафҩык рхы иамыхәуа инышьҭалҭеит Марҭа лан. Егьырҭ инхаз, арҭ ҳәсақәоуп ҳәа раҳаҭыр шаабауа дара ахьымзҭ ҳдыргоит рҳәан, ан деимырхәазакәа дҭаҧахны дҽаҳәаны днышьҭарҭеит. Уи аамҭазы Марҭа алабашьа аашьҭҧааны имҩанҭуа даарылалеит. Урҭ Ҭҳасоу напы ҧшқа ҳәа иихәаз азы, аҧҳәызба дманшәаланы даҳҧыхьашәауазар ҳәа ишлывагьежьуаз, лара инхаз жәиҧшьҩык еиҭхәаа инеивалҭеит. Нас зегьы даарылалан, рнапқәа рышьҭахьҟа ииаганы иҽалҳәеит. Аҭыхәтәан лан дҽаҳәаны дшышьҭаз лгәалашәан, дыҧсыртоит ҳәа дахьыналхагылаз лыҧсы ааилыққан, уа длываҳаит.

Ашарыҭхәа Асазбақәа шуаацәгьақәаз идыруан аҟнытә, урҭ ҳхабарқәа раҳар ахаха рыҩны иааиуеит, хымҧада, аха сара, сызааизаалак срысасуп, урҭ рыҩны

сшыḱоу, харантә ихысны сыршьуам, ианаасыдгылалак, сеы Зар еибгазар, ргәыреанзамкәа еыҳәҵәыла рхы иамыхәо иḱасҵап ҳәа игәы иҭакны, длеиҩеиуа, дҩыжәымҵзакәа Асазбақәа ргәарҧ дшықәгылаз, ӧиқәырццакны анашана бааҧсы иауит.

Уи иаразнак агәарҧ дныҭḱьан, иҩызцәа злацаз ала иҩынаихеит. Ашьҭыбжьқәа ахьгоз даназааигәаха, Ҭҳасоу дылеыжәҵын, иаҭәра нхыршәҭны икәадыр амаха инахарҧаны иҩанынеиха, Зар ҩныкьыркьырын аҧхьатә шьапыла адгьыл иасуа иалагеит. Уи иаанагауаз, умцан, умцан уҭахоит ҳәа акән. Аха Ҭҳасоу гьежьышьа имамызт. Уи иахьақәикыз днеизар, иҩызцәа зегьы ӧиқәҧах иҩаҳәаны ишьҭоуп. Арҭ зҳәынҷаз ахацәа, сара сааира иазыҧшымкәа иḱам игәахәны Ҭҳасоу, шәааи шәхацәазар, сара смазеиуп иҳәан, арҵәаа ҳәа бжьыцәгьак ҩҭицеит. Аха азәгьы ихабар анимба, иҵьашьаны дшынаҧш-ааҧшуаз, Марҭа илаҧш дааҵашәеит. Уи дызбахьазгьы, аеынтәиала дидыруа дшыḱамызгьы, Ҭҳасоу леиҩартәышьала дидырын, ихы лықәкны иҩынаихеит.

Дылзааигәахуа даналага, лара дҩагылан: – Сара сызбаанза сызгәаҧхаз Ашарыҭхәа, уажә сануба уахьымхәуазар, акы азы суҳәоит, убри ḱаҵа, нас уара сутәуп, – лҳәеит. – Абри иҩаҳәаны ишьҭоу аҧҳәыс сан лоуп, иахьа нахыс уара дуанхәоуп, уи дҩазҳәаз уҩызцәа роуп, урҭ адҵа рызҭаз уара уоуп, уара дҩоуҳәа иаҩызоуп, пату лықәуҵозар, унапала дҧыртла, нас шьаурак аҳасабала уашьҭахь унапқәа ḱаҵаны уелыҭа, паргьы убас уҩалҳәааит, нас сара уҧсыртлоит, мап анакәха, сыҧсы усҭуам, сеусыршьоит, – лҳәеит Марҭа. Ҭҳасоу ус иужьуа хаҵамызт. Аха абзиабара дыҭḱәаны даман. Уи ацәқәрҧақәа зны дхаргалон, зны дылбааргон, убри аḱнытә дақәшаҳаҭхеит. Аха иеы Зар иḱанаҵауаз бзиара ишатәымыз идыруан аḱнытә, ашәарагьы иман: ""Марҭа лан сҩызцәа дҩарҳәеит, аха дара зегь рхы иамыхәуа иḱазҵада? Урҭ арира иḱазар

изцәырымҵуази? издыруада исыцәшәаны маанала оҽарҳәарҵ рзбазар?'' – ҳәа азҵааракәа ихы иаиҭауан Ҭҳасоу. Аха Марҭа гызмалрак ҟалҵоит ҳәа амалахазгьы игәы иҭашәауамызт. Уи ишылҳәаз еиԥш лан дԥыртланы, иашьҭахь инапқәа ҟаҵаны днагылеит. Лара иаразнак инапқәа алас шахала иҽалҳәеит. Нас иахабалак икәаршаны, ачарышь дҭоушәа дҩаҩаза днаргыланы, ԥсык иеиԥш, дынкаҳаит.

Уи дахькажьыз ихы ҩышьҭихын Марҭа лышҟа днаԥшын: –Хшыҩла бысиааит, амала, бара бышсыҳәаз еиԥш, сарагьы акы азы сбыҳәоит: абни сеы Зар ахьзул, ауаҩԥсы цәажәара еилнакауеит, уи даара бзиа сабоит, саргьы иара убас... Агәы ԥжәаны иԥсыр ҳәа сшәоит, иааганы исхаргыл, сыԥсы шҭоу аҟара ардыр, акьыркьырыбжьы сгәы иалазауам, – иҳәеит Ҭҳасоу. Марҭа Зар абжьы лаҳауан, аха цакыс иамаз лыздыруамызт. Уи рыцхашьаны днеин, аҭәра кны дахеит, дагәеит аха аҭыԥ илзахымгеит.

Асазбаҟәа реиҵбы Мыхәа, ашьха дахьыҟаз ашхәа данаԥшы, рҩоны ишаҟәлаз идырын, амҩа дыҟәлеит. Амҩа кны итәаз иашьцәагьы аԥхыз бааԥсы рбан, урҭгьы еырххыла иаауан.

Аишьцәа еибыҳәаны иҟазшәа, амра аҭашәара митәык агымкәа рҩоны иааит. Иҟалаз шыҟалаз зегьы анеилыркаа, реиҳабы Рада дҩагылан, ҳани ҳаҳәшьеи хьымзг ҳашәмыргеит, Ашарыҵхәа хшыҩла аишьцәа даҳиааин, аха шәара иаҵкьыс хыла шәаиааит иҳәан, иани иаҳәшьеи аагәдикылеит..

Марҭа, лашьцәа иралҳәеит Ҭҳасоу иеы азы ииҳәаз. Насгьы дрыҳәеит уи илеиҳәаз нарыгзаразы. Аишьцәа, раҳәшьа лажәа ҩбамтәкәа, ҭаацәала еиманы Зар ианнадгыла, Рада иԥсы напахеит. Уи зтәу данауҳажьуа, исҭарым ҳәа игәы иаатеикит. Аеы иахеит, иагәҭасит, аҟамчы ахырҟьеит, аха ижны иахьҭагылаз ирызҭымгеит. Иагьарундаазгьы аҭыԥ ианырзахымга, Асазбаҟәа ран Арухан лыҷкәынцәа аалырзыргын,

амыткәматә-ҷьабаратә ауоуи алам-ҵакәа, аеы агәы шьҭызхша, ашьамхы зырҕәҕәаша ажәақәа рыла, азар ашәа ҳҳәап, иаргьы Зар ахьзуп лҳәан, иаацәрылгеит. Егьырҭ аеы иавагыланы идырҕызуан. Ус инеимда-аеимдо азар ашәа аҳәара ишаҽыз, Зар ашьҭахьтәи ашьапқәа ирықәгыланы ахала иҷан, адәы инықәҷалеит. Марҭа аҕәра днамҵасын, иаанкыланы ҷхьаҟа лҽаныналха, иаргьы лышьҭаланы аҽынанахеит. Аха ҷыҭк ианынаскьа изымцакәа ахыҷҳәа илеиқәаҳаит. Аелаиҵыхны аҷсгьы ҿахнахит Зар.

– Абри ахҭыс аныҟала ашьҭахь, аеырыҿрақәа рҟны аеыҿқәа адәы иахьахыргауа амыткәмеи ауоуи аламҵакәа азар ашәа аҳәара иалагеит. Уаанза амыткәмеи ауоуи алаҵаны аиныхрақәа рҟны акән Азар ашәа ахьырҳәалоз, – иҳәан иажәа аахиркәшеит ажәабжьҳәаҿы.

Иҟалахьоу ажәабжь

Қаѡ Шьыгә ҳәа уаѡеибагак дыҟан. Хынѡажәа шыҟәса дыртысхьан еиԥш, иԥхәыс дыԥсит. Уи лҟынтә иԥазацә Ҭаҷә ида ари адунеи аҟны уаѡ дизыҟәмызт. Иԥхәысаагара аамҭа дҭагылан.

Ус иҟәла арԥыски иареи реааибыртан еицеыжәлеит ԥхәысҳәара. Ихылԥа ацыс ҭаҳәуан, игәы иԥраауан Ҭаҷә.

Шьыгәгьы илымҳа иҭасыз ари ажәабжь ссир, мцәыжәѡада дԥыруа ажәѡан дѡаланацеит. Ажәѡангәашәҳьара изԥшыз иажәымҭа аршкәакәуан, ихы-иԥсы дақәгәырҷьо аѡны дыѡнан.

Аха, абзиа уазхәцла, ацәгьа уазыԥшыз ҳәа ажәытә уаа баша ирҳәозаарым, уара иузбаз Анцәа иуцизбозароуп. Шьыгә игәараҭа арыцҳара ду ҟалеит. Иԥазацә Ҭаҷә иаалырҟьаны иԥсҭазаара далҵит. Уи ииацәахә заа икыдыѡрны Шьыгә игәараҭа иҭаҳан, иарлашьцеит. Аҵеи иижәшаз азыхьгьы ахы азыцымхкәа, уа илҭаба ицеит.

Агәараҭа акәша-мыкәша ашәаԥыцьаԥцәкьа хырқәақәо, ашәеиқәацәа ашәҵаны игылан.

Аб жәымҭацәгьа агәарԥ дакуамызт, илабашьа ныҵакшо, лаѡеиран, ҭәаҟран дызҿыз.

Ухы амх, уеырҷҭәа абааԥс, ахаҵа дызкәмшәо акгьы ыҟам, ҳәа игәаҧьны азәгьы изҳәомызт.

Усҟан уажәеиԥш аԥсы ддыреырбомызт, иԥсыз ицәа-ижьы иазымычҳауа аҟнынза днаҭаны анышә дамардомызт.

Хымш инеиԥынкыланы Шьыгә игәараҭа хыԥеран, ҭәԥеран иҟаз. Ахымш рзы ахәлԥазтәи аԥсымраҵәкьа ашәахәа хьшәашәақәа агәылмҵәах ихы-иҿы иныкәбеит.

Аԥсы анышә данамарда ашьҭахь, ԥхәла ихыбыз ашьаԥа аҵаҟа ҵәыцак нхырҭәаларацы инатәеит аԥсыжцәа.

Шьыгә иқәлацәа ахьтәаз, "унарцә бзиахааит, дад" – ҳәа акака ааныркылахьан, аха аҩбатәи аҵәца "агәараҭа иазынхаз" ҳәа аҷьабараḱны иркуа аныҳәаҽа игәаҭьны азәгьы изымкуа, ишьаҳаиҭханы иаанхеит. Инеиҽаҧшы-аҩиҽаҧшуеит, ирҳәараны иḱеи.

Рааигәара злабашьа ырḱаҵы-маҵуа икны илеиҩеиуаз Шьыгә ари ибеит. Даргьы иара инеиҽаҧшыцыҧхьаза рылабжышқәа рҽыкьаса рҽылархон.

Ус дааин даархагылеит Шьыгә. "Ҳаи абааҧсы иḱалазеи, ара ҵәыцак аасшәыркишь!" – иҳәеит иара. – Цәгьарашьҭахь бзиарак ахьыḱалахьоу еиҧш сгәараҭан иḱалааит. Сҵәҩаншьап анцәа иумырзын!" – иҳәан, идыркыз иаҵәца нҭыркәкәа ижәны, наḱ ашьаҧа дныҵыҵны иҽынеихеит.

"Ааи, ахәаша, ихы еилаҧсагәышьазаап, сыҵәҩаншьап анцәа иумырзын ҳәа ииҳәаз шәаҳау уара!" – рҳәеит итәақәаз аҭаҳмадцәа.

Ҧыҭк аамҭа анбжьыс, Шьыгә ҧҳәыс ҽак дизааргеит иҭынхацәа. Аҵәҩаншьап мызит. Урҭ ирхылҵит аҧеи аҧҳаи. Урҭ рыхшарагьы еиҵаҩҩы, анцәа ишиҳәара иḱоуп иахьа.

Қыҭак аḱны, ҭацаагара чарак ыḱан. Ламыс змоу аҭаца ҩыц, лыблақәа мыркәаҕьцәакәа, иразза, игәабзыҕза, инҭкера-ааҭыкәраауа дызланагалаз аҭаацәара дшынрылаҧш-аарылаҧшуа еиҧш, ашьыжьтәи амра анаақәҷҷоз амаҵуцәа рчуанқәа, адәахьы ихыргыланы, амца рыҵарҵахьан. Аеынтәила, қәак леиоит ҳәа уҳәауа иḱамызт. Ҧсҭҳәа кәамḱьак ҵьара иубомызт. Ажәҩан агәы еҵәḱаḱараза азмыжь еиҧш хабалак еиҧшын. Аха, иазынамыгзеит амш, ажәҩан ааигәоуп ауапа хароуп ҳәа шырҳәоиҧш иḱалеит. Ихгылаз ачуанқәа, мазеихаанза, иḱәандашьышьараза ҧшак ааҩалан, аҧсҭҳәа еиқәаҵәақәа амшын иҩҭнаган, еижәцаланы иаахылан ахырҳәа ақәа аҩыланахеит. Ихгылаз ачуанқәа қәазыла ихаҭәааит. Ирыҵаз амцақәагьы аҩар изәзәаны иагеит. Амаҵуцәа рхы зқәркра рзымдыруа иааилахеит. Уи аамҭазы, заа иааиз ақыҭа уаа ашьаҧа иахьыҵагылаз ҭаҳмадак даарылагылеит. Дынрылаҧш-аарылаҧшын, шәаазырҩыр сҭахыуп иҳәан, илабашьа аеыгә ҳәа илаирсит. Дарҕьы, деицгәарҭан ииҳәарызеишь ҳәа инеиҩыҧшит. – Ишыжәбо еиҧш, ҳаблала еилоу амаҵуцәа, амшцәгьа еиланырхеит, ацхыраара рҭахуп, рысасцәа ианаамҭоу ирзмыртәар ҳқыҭа азын иҧхашьароуп, ахьымзҕ еицҳзеиҧшуп иҳәан, илабашьа аҧынҵа адырҩегьых адгьыл иныҵакша-ныҵакшаны даарзҧшит. Амш ҩааихакы амамызт, ақәа илеиуаз уахьынҳаланы ажәҩан агәы уазцарын. Аха, уи иазҧымккәа ашла иажәа гәнкыланы иахаҵгыланы, азәа еиҧш зегьы ашьаҧа иныҵҵын акака реыназыркит. Иḱьатḱьатуаз абысҭақәа каҭәаны, ҩыцымаҭала ахыбрақәа рахь ихдыргылеит. Иара убас, акәац зҭаз ақәабқәагьы ҩыцымҭала ихыргыланы амца рыҵарҵеит. Урҭ мазеихуан еиҧш, ақәалеирагьы ааихсыҕьын, арҭ ируам баша схы ацәгьара асыргоит аҳәозшәа. Ақыҭагьы аалашеит. Сасгьы аҧшәымагьы рхы-рҩы ааихаччеит.

Ахәац абаюқәа илцәрааyа ианалага, аҭыгара ишаҽыз, шәмазеиума шьҭа ҳәа даарылагылахт ашла. – Ҳмазеиуп, – аҭак ҟарцеит амаҷуцәа. – Иҭабуп дадраа! Изҳәуа дуоуандаз изуа шыҟаларыз иҳәан, даахлафит. Абырг иихәаз арҧыск игәамҧхеит.

Амаҷ ҳаруны, уажәы ухы иаҷьушьуеит! – әеҧныҳәа ныҟаицеит. Аҭаҳмада игәамҧхеит арҧыс даамхаццакны иихәаз, аха егьимҳәеит.

Ажәлар андыртәа ашьҭахь, аҭаҳмада уи арҧыс дааицахьан ус иеиҳәеит:

Ишаҧу еиҧш ачарауаа аасырзырюуеит, уара аҧшәма ихьзала ажәа ҳәа, ҳабацәа ус иаҳдырбеит, ҳаргьы ҳаҧсы ахьынзаҭоу, шәарҭ аҽар ишәҳарцозароуп, – иҳәеит аҭаҳмада.

– Уи сара самарам, саагылеижьҭеи исымҳәацт иҳәан ижәюахырқәа дылрыха-юрыхеит арҧыс.

– Убри азы акәын изысҳәаз, изҳәуа дуондаз изуа шыҟаларыз ҳәа, – аҭак ҟаицеит ашла. Арҧыс иҭыҧ ахь дышьҭны абырг ихаҭа днагылан, саси-ҧшәымеи ақыҭа уааи уҳәа зегьы еихыршәшәаны, ажәа хьыршәыгела дрыхцәажәан иҭыҧ аҟны днатәеит ашла.

Усҟан ахәԥхара иқьабзны, иаадатны ҳаԥсуар иаланамгалацызт. Ишааиуаз арԥыс хатәрак, еиқәтәа еиқәгылак, ахара ихәыцуаз ԥхәыс дааигеит. Аха хар имнеикәа, уск дақәшәан, ашықәс рацәа иқәцан дҭаркит. Иԥхәыс зны, – ѡынтә раҟара ихәы лыман дизцалон. Хаҵеи ԥхәыси рѡыԥьагьы заҵақәазаарыл тынхааигәа дрымамызт.

Ҽнак зны ишыҟалҵалаԥ еиԥш ихәы лыманы дизцеи Данытьежьуаз лхаҵа ус леиҳәеит: аԥхәыс еиб илышьклаԥшуа рацәаѡуп, зыбз иафо лцә дрыцәгьарҭьы ҟалоит, ишыббо еиԥш, сара сшьап сақәиҭым, бара бзы иҟам азәы сиѡызоуп, ара акы сынхар ҟалоит. Ибхылаԥшуада, ибыцхрааудаа Баалаганы беиԥш зеиԥшу азәы бицца, быгәнах сықәсҵар стахым ҳәа.

Лара уи илаҳаз лгәы аарԥшаан инеиматәан аҵәыуара далагеит. Уи лыгәшәымшә ааиҳәан бзыцц ахаҵа анҭыҵраҽы хара днаскьозароуп, ус иҟоу ауаѡ пату бықәцаны бныҟәигоит ҳәа лабжьаны, ибаразгы уаҳа дымнеиразы даақәыршаҳаҭны дауишҭит.

Аѡны дахьааиз илҵәыуит, илԥьабеит, аха лхаҵ илыдиҵаз нагзатәын аҟнытә уахь лхы лырхеит. Дҵаа ԥшааua, илулак, лѡызцәа рыла рыцуҭаҟны анҭыҵраз хара инаскьоз хаҵеибак дшыҟаз еилылкааит. На даалаган лѡызак диаларцәаажәеит. Лара ишылҳәа имырдыркәа ԥьара еиқәшәаны еицәаажәарат ллырҟаҵеит.

Дара реицәаажәараҟны, лхаҵа азин шлиҭаз, иар дыштакыу, насгьы бзыццаша ҳәа илабжьеигаз уҳа зегьы иалҳәеит, иара ус ҟазшьас ишима шеилылкаахьаз имырдыркәа. Иаргьы арԥыс еибга иакән, лара лгаракәын хыҷәкыс имаз, аха лхаҵ бзыццаша ҳәа илабжьеигаз ҳәа илҳәаз дааиҵа нарҕәҩеит. Ари дигару, лхаҵа иажәа аҵакы наигзар

изымдыруа дышгылаз даалшәан, раҧхьатәи ҳаиқәшәараҟны ажәа шсыбымҭауа здыруеит. Даеазны ҳаиқәшәара саҳәоит иҳәан ҽҳәарак лиҭеит. Уи аҽҳәараан, бхы саҭәабшьозар, ажәа бнысҵоит, амала сынхамҩа иагыу рацәоуп, сееиқәсыршәаанза бсызҧшразы аҳәара ҟасҵоит, баргьы ҵьабаа дук бымбакәа ҭынч ҳаицынхар сҭахыуп, уаанза ҵьоукы акы ҳзырҳәо ҳеыҟаҳҵарым, иашьаки иаҳәшьаки реиҧш пату еиқәаҳҵалап, цхыраарак ахьыбҭахыугьы бсывымслан иҳәан уиала дыргәҕны, еиқәшаҳаҭны инеидыҵит.

Иара убриашьҭахь смаҵурҭа саалгап, скәасқьа маҷк агыуп, сцаҟны сааит, сан лыҧсхәра насхызгап ҳәа аҽыҵгақәа ҟаҵо, ларгьы ацхыраара налыҭо, дыргәыҕуа маҵара лхаҵа иқәыз ашықәсқәа лызгәамҭазакәа ихганы дааит. Аха дзыргәыҕыз иҳәашьа, ихымҩаҧгашьа, цхыраарас илиҭақәахьаз уҳәа акы нмыжькәа зегьы налҳәеит. Уи азакән саргьы ус ҟазшьас измоу бицца ҳәа зысҳәаз иҳәан, хара имгакәа игәылацәа еизганы, уи арҧыс ааҧхьара иҭаны ачара изуны, иҧҳәыс иашьас длыҭаны, хәҧҳас дҟаиҵеит. Уи инаркны ҳаҧсуараҟны ҧҳәыс даазгоз ахәҧҳацәа аҧырҵуа иалагеит.

ХӘСИНИ АЗСАШЬА ЗЗЫМДЫРУАЗИ

Шьха-қыҭак аҟнытә, хоык ахацәа аамҭала Аҟәа аҩ рҭиуан. Дара реиҧш аҩы зҭиуаз Хәсини дареи уаҟ еибадырын ҩызцәас ишьҭибахит. Иахьцо иахьаау енагь еицын, ажәакала уа иахьынзаҟаз рҿаҭа еиҩшан ирфон. Урҭ рҩқәа ҭины ианалга ашьҭахь, ашьха-қыҭ иаазаз ахацәа, арааҥза ҳанааи амшын ҳеынҭымшькә ҳаҩныҟақәа ҳцар иашам ргәахән, Хәсин дрыманы ицеи зҭалара. Хәсин дахьиз дахьаазаз иқыҭа гәакьа азиасқә ахьхьа-хьхьаҳәа иалсны ицон, Хәсингьы урҭ дрымаран азсара дазҟазан. Уи аҟәара ианнықәгыла иаразна иеааилихын, дыҧаны хыгәҭәы амшын дазцеит. Мач данынаскьа, дааҳәын амшын аҭа ишьапы ықәгылоушәа иеаанкыланы иҩызцәа даарзыҧшит. Ашьха-қыҭа иааза адауаҧшьқәа, уахынла амшәқәа лбааны рымхқә ианрылалагь, бҕарҭахьы ирзнеины иҭазырхуаз ахацәа азсашьа ахьырзымдыруаз аҟнытә ргәы неҭаҧан аееилыхра иамарамкәа икәанызануа иаанхеи азныказы, аха нас руазәы ихьымзҕшьаны ҳҩыза ило ҳара иҳаламкәа ишҧаҟалои иҳәан, иаразна иеааилихын амшын дналаҧалеит. Амшынгьы азхар иқәҧсычҳаны уашьҭахьтәи ианцоз, дааҧыхьашәа дышьҭкәцәаа Хәсин дихьнагзашашәа даман аҿынанахеит.

Аха азсашьа ззымдыруаз азы аҟны илшаран иҟоузеи, дпат-матуа азааҟәларахь ихы анирха, Хәси илаҧш дааҭашәан, уи иаразнак иҧсы аиқәрхар иеазикит. Хәсин маха-шьахала иҕәҕәаз азәы иакән, ах азы иаанахәазгьы уаҩы хьамҭак иакән, аҟәарахь иеықәжьлара ицәыуадаҩхеит.

Азы иаго уеиуҭар, дулаҳәаҭа ушикуа, уеимархакә уаргьы ушаирго, насгьы изхыгаразы знеишьас иҟаҭатә зегьы Хәсин дызҧныз азиасқәа идырҭахьан. Уи зн хәдааҭәы ҟаҭаны диҭасны дышьҭихуан, зны аҟәарахьы дигәҭасуан, иеииркуамызт. Зны-зынлагь

иҩызцәа рахь днаҧшлон, аха уахьгьы дызқәгәҭуаз уаҩы дшыҟамыз, урҭ азсашьа шырзымдыруаз шьҭа иаҩиликаа, аҭыхәтәанза ҳәа инкыланы имаз амаана ҟаимҭар амуит. Уи иҭаҷкәым раҭәаны ишилшуаз ала, азы иаанахәаз ихәдаҵьал дықәсны иҧсы ирмаҷит. Нас мшәарыда, изнапыкала дыниҭасын дҩышьҭыхны дааникылан, егьи инапала дызсуа аҟәарахьы деихеит.

Амшын иаҭәшәаны илеиҩеиуа аҟәара иқәыз егьырҭ иҩызцәа, арҭ рҟазшьа ҵьаршьеит:

– Уара анҭ иҟарҭо закәи?! – диазҭааит иҩыза.

– Уаргьы иубама ани ҳҩыза бзиахә иҟаиҭаз – дҭааит егьи.

– Ишҧазимбеи уара, иҭаҷкәым еиларҭәа ҳҩыза димыси! – иҳәахт раҧхьатәи. Урҭ рыҧсахы еиҟәҷҷо рҭаҷкәымқәа раҭәаны Хәсин идырбон, аха Хәсин рҩыза изы, азсашьа узымдыруазар амшын уезалаужьзеи ҳәа изгәааны иҟарҭоз ҵьишьеит. Иара ус Хәсин азы иагоз аҟәара днықәижьын, иаргьы иҧсы изҭымкаауа, дкараха уа дыниватәеит.

– Еимашәки уара ҳҩызеи уареи амшын агәаҩы? – аҧсеивгаха имҭо диазҭааит руазәы.

– Зны шәаангыл, сыҧсы ааиҭаскып, нас ҳаилибакаал – иҳәеит Хәсин дыччо.

– Адырҩегьых уаҳҳыччоит акәу? – днышьҭасын амшын иҩықәнажьхьаз ҭиаа-дацк аашьҭҧааны днаскьеит егьи иҩыза. Уи аамҭазы, ани зыҧсы зылшәшәаны аҟәара иқәжьыз, иҧсы ааиҩиган ихы ҩыҭирззеит, – сыҧсы еиқәзырхаз иоума шәыззыҭҟьо, абзамыҟәқәа?! – иҳәан, имырхаазакәа иҩызцәа днарҩаҧшит. Агәала змаз аиҩызцәа неиҩаҧшы-ааиҩаҧшуа иаанхеит азныказы, аха нас иҟалаз анеилыркаа, Хәсин иҩаҧхьа аҭамзаара ҟарҭеит.

Урҭ рыҩныҟақәа ианхынҳәы ашьҭахь, хара имгакәа азы иагоз, иаҵьал хзырҧаз Мшәы Хәсин диҧхьан, ауаа идгаланы ачара изиуит.

Аҳцәа рыҳәсақәа ауҧшзахымыз, аха аҳақ иҧҳәыс, ҳа шьыри зӧны дыӧнагылазаалагь дыҧсыргьы ҧс ихьзымзт ҳәа уҳәаратә еиҧш дыҧшзан лыбаӧгь дацәаашьазомызт. Аха иреицәаз гра бааҧсык лыма Уи лыхәда адақәа ргыланы лхаҭа ицкы анылҳәау уаҳар, унан дида хаас, изакәтә маҭы бааҧсыузеи а иӧны иӧноу ҳәа уцәа унҭыҧсаауан. Ус дшыҟазгьы лхаҭеи лареи еицәгәыршомызт. Амала лыбз амшал хаҭеи ҧҳәыси реиҧш инеилаҭәа-ааилаҭәуа иҟамызт. А ибзиабара хьшәашәахьан аҟнытә, мчыбжьык аҟар ныҟәара сцар, сыҧҳәыс дҽыцбараха дызбозар зба игәахән, дцеит ныҟәара. Аҳ игәы ихаршҭны дхынҳән данаауаз, иӧны даназааигәаха, иҧҳәыс лыҧшзареи леиҽартәашьеи дрызхәыцуа далагеит. Иҧхаҭәы ҧхаҭәуа бзиабаракгьы ишьа-ида инҭалеит. Сгәаанагар башамхазаап игәахән иҧышә ччаҧшьк нықәххит. Аха а иӧны даннеи, иҧҳәыс данынаҷҽаҧшы, уи лыбз зазн игәы иналаҟацазшәа дӧеилыҧсаа дцеит. Амц зҽықәаҳәҳәа аҧырҕы азы нақәуҭәар ишеихәалацәу еиҧш абзиабаратә кәиц ицаҳәцаҳәуа ишьа-ид инҭалазгьы иаразнак илеихәлацәеит. Инубааларат ихы-иҽгьы аеааиҭанакит.

– Уылахь еиқәны уааит, иуыхьыз соуҳәароуп! – ҳә дыхҭалкит иҧҳәыс. Иара исҳәарым ҳәа игәы иҭан, ах уи лҟазшьа имдыруази, лыҧсы ҭанаҭа исылмарҳәа луам усгьы иҳәан, имзакәа зегьы леиҳәеит.

Уи акәзар имариоуп, иаарласны адырӧегь ныҟәар уцароуп, ухынҳәны уанаауа ҳааигәара иҟоу абн уанаавалалагь, усызхәцла. Сааигәара аҟазаара угә азыҳәозар, ӧынтә ухыс нас сара сыуҧылоит, – лҳәеи аҳ иҧҳәыс. Аҳгьы дақәшаҳаҭхеит. Жәамш анынҭә аены, амра аҭашәара ҭлак ашәара шагу бгәаҧеаныз сбызхьааауазар схысоит иҳәан иеааиқәршәаны дцеи ныҟәара. Аҳ иҧҳәыс амшқәа еиқәыҧхьазо, жәамш

жәамз илзаҩызаха аҩны дшыҩназ, аеҳәара илеиҳәаз аҩмҭа анааи, ллымҳақәа кыдҭаны дшызҩруаз, аҭықьаҭықьҳәа еиқәырццакны ҩынтә ахысыбжь геит.

– Ажәеиҧшьаа иуиҭааит! – лҳәан, лкасы лхкәцәа ашырҳәа лҽыналхеит. Уи акәхеит, иахьааиҧылаз инеилаҭәа ицеит. Хаҭеи ҧҳәыси еицны рыҩны ианаи, адыҩрегь аҳ игәы аҧыхьа ишыҟаз еиҭаҟалахт. Мышқәак рышьҭахь ныҟәара деҭацахт аҳ. Уи абас мацара, иҧҳәыс лыбз изаанагаз ачымазара ахәшәтәра даҽын. Иҩны дныҩнаҧшыцыҧхьаза ицәа дынҭҧсаауан. Иҧҳәыс донгәаамгьы лаҕьбжьы игәы иқәҩҩуан, иҩны иҩнҩуашәа иҩҳауан. Арахь лдәықәҭара изыгәаҕьуамызт, лыҧшреи лыллани дхырхуан.

Ус ишааиуаз, енак зны аҳ иуаажәлар зегьы еизганы, иҩра ида азәы бҷьарк ҭирҟьар ҟамлуа азакәан ҽыц рылеиҳәеит. Иҟалаз уи оуп, аҳ иҧҳәыс хысыбжьык ахлаҳалагь дныҭабга дцуа далагазаал.

Шарҧазык, иеырҩашьаны, мгьал харгьежь хәчы ихәрцьын итацаны, аҧаимбар амҩа данылан дышнеиуаз, ауаҩ ҧсыцәгьа дааивалеит.

–Цаара ҧхашьарам, умҩа хароу? – дцааит ҧсыцәгьа

Ихароуп сымҩа. Аҳ иҧҳа дычмазаҩуп. далсыргаразы сцоит, – иҳәеит Аҧаимбар. Ҧсыцәгьа, ари дхәышәтәҩызар ҟалап, уи сицны аҳ иҟны снеир акьафура сақәшәоит игәахәи, саргьы уахь ауп сахьцуа иҳәан. Аҧаимбар дицны иҷынеихеит. Пытк инаскьахьа еиҧш, – сыгәра угозар, ухәрцьан сыт, иааумыздап, – иҳәеит Ҧсцәгьа. Аҧаимбаргьы мап ахымҳәаакәа инаиитеит.

Аҧаимбар дхьамҧшзакәа ацара дәҷын. Ҧсыцәгьа ишьтахьҟа иеынкыланы, амгьал харгьежь абжа амхны ифуа дишьтан. ишнеиуаз, ҳаҧсы ааитаҳҟып иҳәан, цла ҧшзак амцан днымҩахыцит Аҧаимбар. Ҧсцәгьагьы дхәапжапуа, ахәрцьын асаара иныишьтацаны, иаргьы длаватәеит. Рыҧсы анаитарк. Аҧаимбар акы ҳнацҳа иҳәан, ахәрцьын аахиртлазар, амгьал абжа убар иаахә иҟазам.

– Ари абжа зга? – дцааит Аҧаимбар.

– Абжа абар иахьыҟоу.

– Абжа шыҟоу збоит, аха еги абжа зфада? – иҳәахт Аҧаимбар.

Аҧаимбар дгәааны дырҩеиь азцаара ҟаицеит. Аха Ҧсыцәгьа иихәаац ауп иихәахуа. Уаҳа акгьы мҳәакәа, ихәрцьын аашьтыхны ддәыцәлеит Аҧаимбар. Ҧсыцәгьагьы дшабаны дыҧсуа, ибз иқьышә амырцәаакуа, дцаргы-царгуа уи дишьтаны иҷынеихеит.

Иара ус аҳ иҟны инеит. Уи азин аныҟаица, Аҧаимбар иҷы инапи ааизәәан, чавракгьы ырбаазаны инаиҷеишьын, ачымазаҩ дахьиаз дналхагылан, дныҳәа ныҧхьаны инапы налхьишьит. Ицәаны иааҧшыз аз

лаиҧш, аҳ иҧҳа хәҷы дюагылан агәарҧ дныҟәлеит. Ҧсыцәгьа, Аҧаимбар иҳәашьа-иушьа иҭырҳәцааны дрызхәыцуан. Аха уи дзакәу изеилкааауамызт. Аҳ иҧҳа далзыргауа, еык аидара ахьы ииҭараны ҽаҭахьа ҟаиҭахьан. Ажәларгьы ирылеиҳәахьан. Уи имаҭуцәа ирыдиҭеит еык аидара ахьы ақәҭаны иааргаразы.

Аҳ ахьы изымҭуадаз, ус иагьыҟарҭеит. Аха Аҧаимбар ахьы абаиҭахыз, мал,икит. Аҳ зны дгәааит, нас диҳәеит, ашьҭахь ауаа иниҭеит, аха Аҧаимбар акгьы мгакәа ддәыҟәлеит. Аҳ иҟаиҭози, уа иеааникылеит.

Урҭҟәа зегьы збоз-изаҳауаз Ҧсыцәгьа аҳ иашҭа дызҭыҭуамызт. Уи аидара зыҟәны игылаз аеы рыцҳаишьоит уҳәаратәы уажәы-уажәы дааҳәны дахәаҧшуан. Аха усҟан, арыцҳашьатә иара икән. Зны дцәышхуан, зны деиҟәаҭәахуан. Аҧаимбар ахьы ныжьны дахьдәыҟәлаз азы имч иҟәхуазар дшеибгоу дылбааидуан. Иаагап ҳәагьы изҳәауамызт, арахь имгьал абжа ицәзаны ифахьан. Амюа иахьыҟәз, уажәы-уажәы диазҭаарц иеазикуан, аха иҽы еихҧхьуамызт. Аҭыхәтәан ииулак игәаҕьны, шьҭа уабацуа ҳәа диазҭааит.

– Даеа аҳак иҧа дычмазаюуп, убри далсыргаразы сцоит, уҭахызар уаала, – иҳәеит Аҧаимбар. Ҧсыцәгьа азныказы дгәрҕьацәаны дкаҳаразы егьигымхеит. Аха нас, ихы-иҽы ааихаччан, сара далсыргоит, угәы иацәымгымзар иҳәан, дааиҽагьежьны днагылеит.

– Иулшару? – дҭааит Аҧаимбар.

– Ҳахьыҟаз ишыҟауҭаҟәаз збеит, ишуҳәазгьы саҳаит, урҭ саргьы исылшоит, – аҭак ҟаиҭеит Ҧсыцәгьа.

Аҧаимбар дақәшаҳаҭхеит. Инеит аҳ иҟны. Аҳ ҧҟарас имаз реиҳәеит. Уи иҧа далзыргауа, имал абжа ииҭуа, дыззалмыргаз, дыкнаҳаны дишьуа ҽаҭахьас иман.

Ҧсыцәгьа, уи агәхьаа мкыкәа, ачымазаю днаихагылан, Аҧаимбар иҟаиҭаҟәаз ҟаиҭеит, ииҳәаҟәазгьы иҳәеит, аха акгьы иамыхәеит. Ас иҳәеит, анс иҳәеит, аха лҭшәа аимуит. Аҳ, уажәы-уашьҭан ҳәа

дышлеиҩеиуаз шьыбжь анхыҵ, иҟарулцәа даарыҧхьан, ашаха кнашәҳароуп ихәеит. Уи аамҭазы, Аҧаимбар ибжьы нышьҭакны, уахьыршьуа убоу уара ҳәа Ԥсыцәгьа днеиҷахәыҵхәыҵит.

– Нас иҟасҵои? – дцааит Ԥсыцәгьа.

– Амгьал абжа зфаз дсаҳәа, нас сара уҷысхуеит, – ихәеит Аҧаимбар. Уи зфаз дсыздыруам ҳәа маҧ икит Ԥсыцәгьа. Аҟәардә наганы, ашаха ахьыкнаҳаз аҵаҟа инадыргылауан еиҧш, Аҧаимбар, Ԥсыцәгьа днаидгылахын, уршьоит уара, амгьал абжа зфаз сара соуп ҳәа, нас сара уеиқәсырхоит, – ихәахт.

Уи сара ианбасфа ҳәа дгәааны аҭак ҟаиҵеит Ԥсыцәгьа.

Аҟәардә днықәдыргылан ашаха ихәда инахадыршәеит. Инапқәагьы, ишьҭахьҟа ииаганы еидыршәланы иҷарҳәеит. Уи аамҭазы, Аҧаимбар дгәааны, укказа унҵәааит уара, шьҭа аҟәардә уцырхыр, ухәрны уԥсоит, амгьал абжа зфаз сара соуп ҳәа, нас ачымазаҩ сара далсыргоит, уаргьы уԥсы еиқәсырхоит, ихәеит. Уи сара исымфазеит ҳәа дхәааит Ԥсыцәгьа. Аҧаимбар, аҳ ихы наиқәикын, уҟәын дықәпрааны дкәашауа усарбоит, уи наҟ даушәыжь, ихәеит. Аҳ дазыразхеит. Аҧаимбар ииҳәаз наигзеит.

Аҳгьы иҷаҭахьа анагзара иеазикит, имал ашара далагеит. Аха Аҧаимбар акгьы шимгауаз ааилкааны иаиҳәеит. Аҳ, аешьрахьы ихы ирхуа даналага, иумузуазар абри схәрԥьын уаԥшҵәык аҟара ахьы ҭаԥсаны исыҵ ихәан, ихәрԥьын аҳ инаииркит. Аҳ ахәрԥьын сыроҭәоит ҳәа далагеит. Аха Аҧаимбар ианиму, ииҳәаз аҟара ахәрԥьын инҭаԥсаны иитеит.

Аҧаимбари Ԥсыцәгьеи еицны, аҳ иашҭа инҭыҵны, амҩа ианыланы рҽынархеит.

Ԥсыцәгьа амҩа дахьықәз агәааанагарақәа деимҳаркуан. Уи зны, сызцу сиԥырҵып, исыкҷҽиауам игәахәуан, зных, имгьал абжа шицәысфаз еиҧш ахьгьы абжа шԥасзымгари ҳәа агәааанагара иауан. Аха уи

аԥыхьа аиԥш, уажәы ухәырԥьын умздап ҳәа изҳәомызт. Иҳәаргьы ишимуаз идыруан. Ԥсыцәгьа, ахәрԥьын дахәаԥшуа мацара дахцоз азы, уажәы-уажәы дшьацәхыслауан. Дцәыцаххын данкаҳауазгьы убарын. Аԥаимбар, имгьал абжа ԥсыцәгьа ишифаз идыруан, хымԥада, аха иҿы иқәшаҳатхаратәы злаҟаиҵашаз дашьтан. Амра аҭашәамҭазы, кадифала иахҟьоушәа аԥшьац иаҵәа каҳәҳәы иахыҟаз, дәы ԥшзак аҟны днатәеит Аԥаимбар. Ԥсыцәгьагьы иганахьшәа иеынкаижьит. Аԥаимбар, уареи сареи абра ҳаиԥырҵроуп, ахьы иҳамоугьы еиҟараны иаҳшароуп иҳәаан, ихәрԥьын ааԥыртланы ахы лаирхеит. Нас, даалаган, хыԥьара ишеит.

– Шьҭа, уара иуҭахыу хәҭак алх, хәҭакгьы сара изгоит, егьи, амгьал абжа зфаз итәуп, – иҳәеит Аԥаимбар.

– Ыы... амгьал абжа зфаз сара соуми, – иҳәан, ҩ-хәҭак иеынарықәгәаны икит Ԥсыцәгьа.

Иахьа нахыс бзиа уақәшәааит, ауаа рҟны упатудазааит ҳәа наиаҳәаны, Аԥаимбар аҳауа дналашәкәа дцеит. Ԥсыцәгьа, ахьы зегьы сара исзынхеит ҳәа инапы шьҭишьит, еиҵа шьҭишьит, аха ҳаскьынымзар акгьы анимба, нас ауп уи дзакәз анеиликаа.

Ауаа ԥсыцәгьақәа, пату зрымам, бзиагьы изақәымшәауа убри азауп ҳәа рҳәоит, – иҳәан, иажәабжь хиркәшеит Қаҩ Шьыгә.

"ХӘАЖӘКЫРА" АҬОУРЫХ АКНЫТӘ

Мазлоу ҳәа нхаҩык дыҟан. Уи ҭеиҭыԥшлеи ҳаиҵҡаиҵлеи ҭауади-аамыстеи ирымазкуаз уаҩын.

Аԥсны еизара дук аҟны, Ашәынхыҷынтәи аҭауад Ҳаҵәызи иареи еиндаҭлеит. Шәаҳәарыла, кәашарыла, еырхәмаррала Мазлоу данеиҵьхә, уареи сареи еыҳәцәыла ҳаисыр стахыул иҳәеит Ҳаҵәыз. Мазлоугьы ус иануҭахха ууаи иҳәан иеы ахы Ҳаҵәыз иахь ирханы длагылеит. Ҳаҵәыз иеы ишьхәа наирбеит. Ажәлар еикәша игыланы ирыхәаԥшуан. Аамыстацәа, Мазлоу рыцхә дзацлабуа дзустада ҳәа иҧьаршьон. Ус егьараан ирыхьхьан. Мазлоуи Ҳаҵәызи кыр еидхалт. Урҭ еыҳәцәыла еидыслацыԥхьаза, рыеқәа ирылҵуаз рыԥхзы ирыкәшаны иҵылаз ажәлар ирҿаҭәон. Ҳаҵәыз иеы иалымшо ианалага иҩызак иеы дақәтәеит. Уиапа знык-ҩынтә раҟара инеидысла-ааидыслт, аха иамуашәа аниба, Ҳаҵәыз иаҳәа аатԥааны Мазлоу ихы ныхкәыцәааны, иеы дшақәтәаз ажәлар дынрылҵараа дцеит.

Мазлоу иԥацәа х-ҩык ыҟан. Ашәыка имцацызт-имаацызт, раҵа дырбаргьы дрыздыруамызт азы раб ишьаура рцәыуадаҩхеит. Ран Ҳанифа лыҷкәынцәа леидыртәаланы шәаб ишьоуразы шәаргьы саргьы ҳацыԥхьаза хԥа-хԥа хәажәы ҟасҵоит, урҭ рҟынтә хәажәкы расатә ҷәык агәласҵоит, урҭ жәны ианҳамцаҳҵалакь аҵәы згәлоу ахәажә зықәшәаз шәаб ишьа иуаait пҳәеит. Аишьцәа азырахзхеит. Аха, Ҳанифа ишылҳәаз ианыҟалҵа, ахәажәҵәы лара илықәшәеит. Аишьцәа уи ргәамԥхеит. Аха Ҳанифа лыелрыцәгьеит. Шәаби сареи ҳхы анеидаҳкылоз, ҳаԥсрагьы ҳабзарагьы еилазаait ҳәа иаҳҳәаз насмыгзар зуам пҳәан, ишакәым ала дырныҟәит. Уи знықәԥхьазы еилазымгоз ԥҳәысын. Хымш аатцуаны

хаҭамаҭәала лееилаҳәаны, зыгәра лгоз, деиҭазҳәашаз, рҳабла иаиуз арҧыск ҩызас даашьҭыхны Ашәыҟа ицеит.

Аҭауад Ҳаҕәыз Мазлоу данишьуаз даҳамхазацызт, аха уажәы даҳан. Ҳанифа хаха дназышьҭуада Ҳаҕәыз иҟны. Уи иаҳҭынра иҭагылоу ахан дыҩнатәоуп, иҟарулцәа иашҭа агәашә илагылоуп.

Ҳанифа еырххыла Ҳаҕәыз иашҭа агәашә днадгылан, аҟарулацәа рҿаҧхьа дылеыжәҧеит Аҧснытәи аҳ ажәеиҭаҳәатәык сыдиҵеит шәаҳ Ҳаҕәыз иасмҳәар ҟалом ҳәагьы наралҳәеит.

Аҟарулцәа руазәы аҳ иҟны дхалан иҟаз еиҳәеит. Аҳ азин ҟаиҵеит, Ҳанифа леырмазеины Ҳаҕәыз иуада даныҩнашыла дсасуп, аҧсшәа иасҳәап игәахән инапы аҿанааирха Ҳанифа пнапы иҵакны илкыз аҳәа рхха Ҳаҕәыз ихәдаҷьал днықәсын, лхаҵа Мазлоу ихы еиҧш, инхылкәыцәааит ихы. Нас, ашьа зыхьшьыз аҳәа агәҭа налҿыҵакны лқьышә аҭыҧ нанҵаны, имрыцқьазакәа аҭра инҭаҵаны, ахан длалбааит. Аҟарулцәа рҟны дааин исҭахыз иасҳәеит лҳәан, лҩызагьы ларгьы рыеқәа ишрылшоз аҵх лашьца иналаз ицеит.

Ҳанифа аҩны данааи адырҩегьых лыҷкәынцәа еизганы ахәажәҵәы ҟалҵеит. Уи зықәшәо рҳабла еизганы, ацә рызшьны рхәы ҟаиҵо, нас Ҳанифа ҩызас ишьҭылхыз арҧыс даарылагыланы, Мазлоу ишьа шуу, уышьас иамоу рылеиҳәарц. Ҳанифа ашьа зҿаҩаны иҟоу аҳәа ауаа ишырбо зыршыла иҿызәзәааны ҩызара лзызуа арҧыс ҳамҭас иҭаны, лыҷкәынцәа ешьас дрылҭарц лызбеит.

Ахәажәҵәы Ҳанифа лҧеиҳабы иқәшәеит. Уи ишырҳәаз еиҧш имҩаҧыргеит. Адырҩашықәсан адырҩегьых лҧеиҳабы иқәшәеит, уи ишырҳәаз еиҧш имҩаҧыргеит. Адырҩашықәсан адырҩегь Ҳанифа ҷкәнас иҟалҵаз дынрылакны ахәажәҵәы рзыҟалҵеит. Уи иашьас иҟарҵаз иқәшәаны иашьцәа ҿыццәа дрыҧхьан ауаа рықәыршәаны ачара ду иуит. Убас аешьцәа зегьы ирхысит.

Есышықәса аешьцәа аамҭак иақәршәаны иҟарцон хәажәкыра. Убри азы хәажәкыра ҳәа амза иахьызхеит ԥсуатцас амзақәа рхыԥхьазараҟны. Аешьцәа ран лыԥсҭазаара даналҵ ашьҭахьгьы есышықәса абри ахҭыс ныҳәатцас имоаԥыргон. Убри иахҟьаносуп иахьагьы ԥьара-ԥьара ақыҭақәа рҟны, есышықәса ахәажәцәы ҟатцаны аигәалацәа еиҭанеи-аайуа изымоаԥырго аныҳәа "Хәажәкыра"

АБНА АБЫЗШӘА

Ажәытәан ашәарыцацәа ирдыруан абна абызшәа хәп ахьзшьарақәа. Абар урҭ рахьтә ԥыҵк.

Ашәарыцаԥ – абназаԥ,
Ақьала – ахырбарҭа,
Аҳаԥы – ацагәа хырбарҭа,
Ахаҳә – ацагә,
Амҿы – абылтәы,
Амца – алаҷаҷ,
Ачуан – аҟәшәа,
Абысҭа – аԥыжәа,
Амҳаԥ – аԥыжә ргәагәа,
Аишәа – ақәчага (ачарҕә),
Акәаац – ӕҿаԥхьа,
Аԥьыка – ахәаԥхьа,
Аҳәызба – ачага,
Агәарҭыԥ аиҳабы – амасаба,
Агәарҭыԥ аиҵбы– агәаҷ,
Ашәақь – азаԥ,
Ахәшә – ашьаҵә,
Амаҵуарлақәа – ӕҿымшқәа,
Ауапа – аҳәынҵа,
Амшә – дамач,
Ақәыцьма – амааза,
Аҳәа – аԥыкәаҵә,
Ацыҕ – ахәмш,
Абнаҵә –ахырхаха,
Ала – ашьахәоу,
Абҕаб – аҳацагә зхагылоу,
Аԥслаҳә – ӕҿахәа,
Ашьабысҭа – агада,
Ахысра – азаԥра,
Ашьа – амиҟәанда,
Ахра бааԥсы – адгьыл мшы,

Дҭахеит – дымшхеит,
Асы – ашлаба,
Илеиуеит – ипачоит,
Ацҳа – ахааба,
Аҭаацәарәеы аҳәсақәа реиҳабы – акалҭоу масаба,
Азҭаб – акалҭагәаҷ.

АМҲАЏЬЫР МУСА ИЛА

Иҟалахьоу ажәабжь

Аамҭала Қаѡ Муса ҳәа азәы Абҕархықә дынхон. Ирахә-ишәахә инхамѡа уҳәа бзанхаѡык дшыҟаз дыҟан. Аха иазаауеи, амҳаџьырра аамҭазы ҭаацәала дыхҵәаны, иҧсадгьыл ныжьны Ҭырқәтәылаҟа дымцар амуит.

Ирахә еибарҟаауа, инаҧшы-ааҧшуа агәашә иаадхалт. Иахьеи уахеи аџьықәреи ҽырпны ѡеижьза ахьхьа-хьхьаҳәа абѡатәы лагьан ианыҧсаланы изиҭалоз ижәылаҽ қәр-қәруа, ашьапы шьҭшьуа агәашә иадҕрылон.

Ашҭа агәҭа иқәтәаны амшын агәы ихҧшыло иууан, иууан иааҟәымҵзакәа аҧшәма ихьчала Дамшә. Нас, агәы анҧҵәалакь, аеырқьақьаны аҧхьатәи ашьапқәа ахы ларыбжьаҵаны агәашә ахь иҧшуа илаиауан.

Аҧшәмацәа анықәҵуаз рла зҭадырчоз аҽықә хымшҟа иазхашаз ахәы инҭарҵаз ихьшәашәаза иҭан, инафѡы-аафѡшәа инахыҵуан, агәы еималаны иҟан.

Амчыбжь анҵы аныҟәара алымшо, амҵ еиҧш игииуа агәарҧ иаақәхеит. Нас, агәашә ахь ахы рханы, аҧсы азҭымкаауа ауура иналагахон. Инаскьага-ааскьаганы агәарҧқәа ирхаанхаз агәлацәа рлақәагьы, Дамшә иаҳәоз алақмар инацдырҕызуан.

Абри аамҭазы Ҳабахә ҳәа азәы Ҵабалтәи инхамѡа дахыҵны Абҕархықә ақыҭа даалалеит. Муса иѡны днадыҧхьалеит. Аџьма имҧсша аҳааҵә азылбаауан ҳәа зыҕра еидаҳалахьаз, злакыҵақәа нырцәы инеихьаз Дамшә рыцҳа аҧсы еиқәхеит. Акыр имараҳәзаргьы аҧшәма ҽыц ииршьцылеит, дазҷаҳаны акраҽеиҵо далагеит. Иаргьы ҧыхьатәи агәамч иазааины ицәқәрҧо анхамѡа ҭбаа ахьчоҟ, ишырҳәо еиҧш, аеыуаѡ деыжәнахуан. Амала, зны-зынла уахынла иууан, иҵәыуан ҧхызырла.

Арахә-ашәахәгьы неилшәарак рымамкәа аҩны иадҳәыло иалагеит. Аеыццышә Рашьгьы шьыжьи хәлпази аҩныҟа иаадгыло иалагеит. Агәлацәа Ҳабахә излаиарҳәаз ала аҷьыкәреи аҿеиҭон, амала игәаҕьны дзақәтәомызт.

Ажәакала, Ҳабахә еихәлацәахьаз ахәшҭаара ҿыц ирхәжжаны, алҩаҭә ахәхәаҳәа иҩаишьҭуа далагеит, дынхон-дынҭуан.

Муса ҭаацәала амҳаҷьырра дахьнанагаз, уахь азы ихнаҭаз иҩызцәа зегьы реиҭш, арыцҳара ду дынҭагылеит. Иаразнакгьы избеит инижьыз Иҭсадгьыл ахь мазала ахынҳәра. Уи ус имариамызт, иҭаацәа иманы заанаҭ дызлазахьаз ауаҩы иҭра-ҕба дҭалеит дманшәалангьы дызхыҭит амшын аарцеҟа.

Абар ааилашәшәымҭазы иқыҭа гәакьа Абҕархықә дҩалалеит амҳаҷьыр Муса, иҩны-игәара дазааигәахо даналага, ихҭырпа аҿацә ааиҿишьит, изнымкылакәа зҿыназхаз изамҩа иаҿыкәкәоз илабжышқәа ааирыцқьеит.

Ус иҭба зкыз Дамшә ауимыц ахылҿиааура ахпсырҭа илҭалеит дааҩнаҭәарц.

– Ҳаи, иҟалазеи анаҷьалбеит, ала ҿаҳәаз ҷьысымшьази, азәы даҳцәафоит убоу! – иҳәан, атыршә длас-ҩасны ала злацаз ахшьырахь дылҭалеит Ҳабахә, аха иибози ассир! Дамшә қьақьаза, азәы игәыдыззала аҭхьатәи ашьапқәа наҟ-аак ижәҩахырқәа ирықәгыланы иакыуп. Ус акәндаз, абз ҭҳәаны ихы-ихәда иахьнашьуеит. Мусагьы Дамшә азқәа инапы ықәишьуеит дааҟәымҭзакәа.

Ҳабахә цәалашәарак иоуит, дагьымҩашьеит уи аҟны, аҭшәма дхынҳәит иҩныҟа, дхынҳәит иабацәа, иабдуцәа рыбаҩқәа ахьамадоу аҳаҭгәынқәа рахь. Ааи, уаҳа дабацарыз.

Иҟалеит агәлеи-азлеи еидызкылоз ачара хпыҿ. Муса – амҳаҷьыр хышықәса наҟьа ҭаацәала зхабар ыҟамыз, азымшын дхызылт ҳәа ирыҭхьазоз деибга-еизҩыда

дхынҳәит, иныҳәаҿа шьҭырхуан азәи-азәи еишьҭагыла.

Ҳабахә аҵәца аақәихын дҩагылеит:

– Сара Мазеича сиҧазамызт, имазеиу анхамҩаӄны хатәара зуп ҳәа стаацәагьы саргьы ҳҭәы иҭамызт, аха изыхӄьатцәӄьазаалакгь ус сақәшәеит. Анхамҩа ҿыц салагап ҳәа акән ари ақыҭан сзааз, шәарҭ агәлацәа исшәмыруит, ари анхамҩа ҭбаа қьаҧҭажәаумтәын, унхаунҵы шәҳәан акыр слакҩакзаргьы сақәшаҳаҭхеит. Уажәы зцьаҧхзала ари анхамҩа еибызҭаз аҧшәма дхынҳәит, анцәа имчала, дахажәаайт.

Иара Муса дазыраззар абра наӄтәирахь игәлара адәҳәыҧш аӄны қәацәк аргылара салагоит, – иҳәан еидтәалаз агәлацәа илаҧш нархыга-нархыго аҧшәма Муса иааидирхалт. Нас, ҧшьшьала дагьылатәеит.

– Сынхамҩа хышықәса иадҧхьаланы смал хәҷы иӄаз еихаҳа-еицаҳаны, сырахә-сышәахә лас рымамкәа, иҿеианы иныӄәызгаз ауаҩы сара иашьас дсыҧхьазоит иахьарнахыс. Уи иӄаицаз злымшо аиашьагьы дубап. Уҭаацәагьы уаргьы сыҩны шәахызбаауам, шәыӄаз ара ҳара ҳӄны ҳазегь ҳаицакуеит. Мап анакәха, уара иахьугәапхаз сгәылара адәҳәыҧш аӄны анхара ҳаицалагоит, аҩны аҧацхеи еицҳаргылоит. Убартқәа еицыкаҳцааназа ара шәыӄоуп. Нас, ҳанеиҿыцуа ара еицауаазаз арахә-ашәахә еиӄараны еиҩаҳшоит. Уара уӄны азахәа аҳҭал, абаҳча қәнагала, ажь еаҩра бзиа аанашьҭуа иӄалаанза сбаҳча уалахәуп, абжа уара иутәуп, –иҳәеит.

Агәлацәа азааит амҳаҧьыр Муса аҵыхәтәантәи ииҳәаз иажәақәа рӄны. Ҳаргьы ара ҳаӄами, ҳабацәа урҭ рабацәа иныӄәыргоз аицхыраара ҳамами рҳәеит.

Дук хара имышьҭыкәа амҳаҧьыр Муса иашьа Ҳабахә изы ихьыҵәцараха ахьатә кәасқьа хыбны иалгахьан, уажәы аҧацха ашшра иаҿын. Рла аҧшәмацәа ахьцозаалакь ирҧышьҭан, Ҳабахәгьы дканажьыр аҭахымызт Дамшә.

АБҒАБИ АЖӘЕИҢШЬААИ

Ажәамаана

Мрамба ахра иаазаз ашәарах ашәарыцаҩцәа ианыхҭаркза, Ерцахә ахра ҳаракыра иазцаразы, хәҷи дуи зегьы рееидкыланы, еилацәажәон. Досы ргәаанагарақәа анырҳәа ашьҭахь, бҭаҷьмак аагылан ус аҳәеит: – Ҳҭыҧ ҳамҧсахыр ауам усгьы, аха ҧхьагылаҩ бзиак даҳҭахыуп, изылшарыда?

– Амҩақәеи аҧхьагылареи иахьа избама, сызҿымсыц бахә ыҟоума, – аҳәан иҩагылеит, зтәыҩа жәаа ҿаҟәара зныз бҭаб дук.

Аиаша уҳәеит, аиаша. Уара ушыҟоу даеакы аҧхьа иаҳзыргылом, – рҳәеит иара иаваҟәалоз аҩызцәагьы. Иқәлеит амҩа. Ҩымш ныҟәара ҟарҭахьан еиҧш, ашьҭахьҟа игылаз қәасабк аарылҟьан, аҧхьа игыланы ицоз абҭаб ду инадххылан:

– Ҳазну амҩа есааира еицәахошәа збоит, хәдаҟа мҩак амоуп сара издыруеит уи, устәы ҳашәшьҭы, – аҳәеит.

– Уара аҧхьа уҳаргыларатә еиҧш уқәра аннеилак, усҟан амҩақәа ҳурбалап, уажәы сара исумырҭан сызлацаша, – аҳәан, абҭаб ду гәааны еиҭас иуааза, ҧхьаҟа инкаҧан, аҿынанахеит. Ақәасабгьы иаацәымҭхан ицыргы-цыргуа аҩызцәа инрышьҭалеит.

Урҭ ршьапхыцқәа иҭдырҷҷоз ахаҳеқәа ахылаҭьара иасны иахьцоз рышьҭабжь абахәқәа ирҿыҩҩуан. Дара зқәз ацәҳәысҭа, рахәц еиқәаҭәаны абахәқәа ирҿыгоушәа акәын ишубоз, аха абҭаб ду уиазы иауаангылоз, иаханы ацара иаҿын. Уи знызаҭәык Ерцахә изкылсыр, ақәасаб рыцҳа ҭыҧ шанамҭоз идырыз усын. Аха, аусқәа цәгьахеит. Абҭаб шьҭахьҟа изымгьежьуа, ҧхьаҟагьы изымцо, ахра ҿкьарсҭа ахықә инықәгылеит.

– Зхашәа хы зымбоз абҭаб ду шьҭа иадырт аҷьал

шааз. Уаҳа иканаҵара аназымдыр, абжьы ныхҵааахҵаны ажәеиԥшьаа иҳәеит абас:

– Уа иаҳҳылаԥшуа Ажәеиԥшьаа! Цәгьа ҭахашьа сумҭан, сара сымшала шеарах гәарҭак нумырҵәан! – ҳәа.

Цәгьа ҭахашьа уауамызт, угәараҭагьы егьрыхьуамызт "аԥхьа узыргылоз, ианаамҭаз, ианахәҭаз, даргьы уаԥхьа иургылар! – иҳәеит Ажәеиԥшьаа.

АМЗАҨА АУП СХЫ ЗДЫСНЫҲӘАЛО

Аиумореска

Мақьтаҭ иеи икәадыри неиқәҵаны ҧҳәысҳәара ддәықән. Ажәытәан ишаҧыз еиҧш, аҭыҧҳацәа рҳәашьа, рушьа рдырра ҭиҵаауан, аха игәаҧхоз азәгьы дибомызт. Аҵыхәтәан, ирҳәаша-иргаша х-ҩеиҳәшьцәа ахьыҟаз ҩнаҭак аҟны днанагеит. Аиҳәшьцәа реиҳабы азәыр лызеыжәҵқәахьан, дызгәаҧхақәахьазгьы ыҟан, аха лара илаҭәалшьомызт.

Ус дшалаҧшуаз лгара хыҧан, дынхагөышьеит. Ларгьы иламхацәгьахан, илышьҭақәаз зны-зынла еиқәлыҧхьазалон. Усгьы лзбахьан абыржәшьҭа сызгәаҧхаз мап шицәысымкра ҳәа.

Уажа Мақьҭаҭ данылба арҧыс еиқәтөа-еиқәгыла, иоура-иҭбаара, дзаманоуп, сеигәасырҧхап лҳәан лышьхәа дықәгьежьааува имаҵ аура далагөит. Усҟантәи аамҭазы арҧыс аҧҳәызба дигәаҧхазар, лара иара иахь лыҧшымҭа иақәршәаны знык аҟара илацәақәа леиқәиҧсар акән, (ус рҳәоит ажәытәуаа). Уи иаанагоз бысгәаҧхеит ҳәа акән. Уи аҟнытә аиҳәшьцәа реиҳабы лассы-лассы Мақьҭаҭ дниҽаҧшуан. Аха Мақьҭаҭ аиҳәшьцәа реиҵбы дигәаҧхан илақәа өихмырсыҕьзакәа дшылҽаҧшуаз, лара данаахьаҧш, ачә алашара анаҽаҷҷалагь алақәа шеиқәнаҧсо өиҧш, Мақьҭаҭ илацәақәа леиқәиҧсеит. Ари гәазҭаз аиҳәшьцәа реиҳабы дҩеицрашәан:

– Иууазеи арҧыс хзымдыршәа иҟоу, аиҳабацәа ҳшыҟоу, макьана згараҟәҟәақәа ҧымҵөац ухы шҧалыдукыло! – лҳәеит имырхаазакәа.

– Аҭыҧҳа бхаҵкы, сара амза ҽа ауп схы здысныҳәало, – аҭак ҟаиҵеит Мақьҭаҭ.

АШЬАҚАР ААРГАЗАР...

Ҩыцьа арпарцәа пҳәысҳәара цьара инеит. Иахьнеиз хаҭа дрықәымшәеит. Иҟаз аҭыпҳацәеи арҭ арпарцәеи лафла еибакит. Аҭыпҳацәа рысасцәа ачаи ршны, амҳаҭәқәа нзааршәыланы ирымҭадыргылеит.

Арпарцәа ачаи инахәан, аха хаара мацәак аҭамызт. Ашьақар аманы имзҭызаап ҟарҭан акара-караҳәа амҳаҭәқәа азаашьра иалагеит, аха уаҳа умпсит, злара амазамызт.

– Ҳажәқәа гәарлоит ҳәа сыҟоуп, рҭәҭәабжьы гоит, – лҳәеит азәы.

– Ашьақар ааргазар гәашәҭеи, – иҳәеит арпарцәа руазәк.

Нхаҩык ԥсҭак ашьапаҟны дцан аиаҳәаазы ҭәаԥлак хиԥәеит. Уа азиас ахыҟа аҟны иианыжьны аҩныҟа дааит, мышк цәгьаханы азы духар иалаазгап ҳәа. Ус уахык иаалырҟьаны амш цәгьахан, иҟды рҳәазаны иама идәыҟәлеит. Ишлеиуаз азәы иаагәеиҭан иаамхны аҩныҟа игеит.

Аҟды зтәыз дҭаа-ԥшааува дышдәыҟәз иахьыҟаз иаҳан днеит.

– Ари сара соуп ихызцәаз, аиаҳәа алысхразы истахыуп, исыҭароуп, – иҳәеит.

– Иара саргьы убри аиаҳәа азоуп изамысх, исызуҭом, – иҳәеит егьи.

Ари аус анеимактәха азбаҩ иахь ицеит. Аиаҳәа амызхыз заанаца азбаҩ диацеажәеит, шьтәакгьы алашьцара иналакны изигеит, ашьтәы иқьышә шазцоз аниеиҳәа.

Азбараан азбаҩ аиаҳәа азы иамызхыз идизбалеит. Уи иамимхыр азы иагазар ҟалон, ма цьара ицәыцаҳаҳәаны ԥслымзла ихнаҩар ылшон ҳәа иԥхьазаны.

Аиаҳәа зтәыз ажәа амихит.

– Азбаҩ ухаҵкы, сара сыԥсны азы сышланаго уи самихызҭгьы сызтәыз сриҭозу, иара иҟны анышә сеиҭозу? – диазцааит.

Итәаз агәрқьҳәа рнапы еинырҟьеит, ари диашоуп ҳәа.

Азбаҩ акыр аамҭа дхәцуа дтәан, нас "уара уиашоуп, акды уара иумаз" иҳәеит.

Нас егьи дгылеит:

– Ус анакәха, ани ашьтәа иузаазгаз архынҳәразы угәы иаанагози? – иҳәеит.

– Уи даеазны ҳахәаԥшып, зегь иахьа иаҳзызбом, – иҳаан азбаҩ иқьтаԥқәа иҩыцрак ддәыҟәлеит.

САНИ САБИ ЫҚАЗААИТ...

Автобус анаангыла ԝыцьа атыԥхацәа ԝхалан иҭацәыз сапхьа атәарҭаҟны иҷыгә-ҷыгәза инеиватәеит. Аҵла иқәтәоу аҳәыҳәқәа реиԥш рыхәдақәа ҭхәаа инҳалаԥшааҳалаԥшит. Ԥсыуа дтатәам ргәахәзаап рыгәтыхақәа аибыҳәара иналагеит. "Апап аҳаилуа аниба аишәа ахаԥхьара ихашҭит" ҳәа схәцрақәа сызлаз насыхҟьеит арҭ анызба, егьашәымҳәан – аҷкәынра.. сцәа сынҭасааҭасын ирнаалашаз лаф ҟәмшәышәқәак неидыҟашәаланы сеынарзыскып ҳәа оҷы ԝеихԥхьоны еиԥш, руазәы лԝыза лхы налықәылкит:

– Бара, ани бзиа бзбои бареи шәусқәа уажәыгьы ус иҟоума? Ажәа ибымҭазаци?

– Бара, иҟасцара сыздыруам, сара бсызцааузазар "от души" бзиа дызбоит, аха ақытаҟны дынхоит. Акәты, акәчышь, аҳәа, аԝыз. Азԝа, ахьаа... ачуан сынҭаҳәуа, ат-ат-ат, исабымҳәан, урҭ сара срымаҭәазам. Нас сабхәагьы санхәагьы ыҟахыуп, урҭ рҟны ҷымҭуа егьиуа исыбмырбан.

– Анасыԥ адәқьан бныԝналан ибзаахәом, аҷкән бзиа дыббозар бицца, нас ихы былҭаланы ихы ҭкьа, ақалақь ахь ҳамцар ԥсыхәа ҳамам ҳәа. Бабхәагьы еснагь иӈыс ҭазааууама.

– Абхәеи анхәеи иамур ртәы мариуоп. Аха ақалақь ахь аароуп иуадаԝу, аҭызҭыԥ маншәала узҭода.

Сара арҭ среиеырбарц слафқәа еизыгаз наҟ иоусыжьит. Саргьы ақытаҟны ауп сахьынхо... сани саби рыԥсы ҭагәышьазааит, сара снасыԥдахаргьы сҳәан, урҭ аҭыԥхацәа аерылагалара иаԥсамкәа ианызба, сеааныскыпеит. Амашәыр аҳампал иалоуп рҳәоит, иудыруеи рыԥшра саахнахны, сымԝахырҟьаргьы ҟамлози!

АЛА -ҶАҢШЬА

Ажәамаана

Уахык зны камбашьк нхаҩык иуҭра аанда еимҳәаны илҭалан, аҷьықәреи ҿыжәжәаны ишафоз аҧшәма ила ҷаҧшьа алаҧш иааҭашәан, ахыу-хыуҳәа еишуа, иамҭкласуа иалагеит. Акамбашь аҿы иҭаз алапҟьа еиларҟәыҿны илбаанадан, аҧхаҳә иаҩызаз абз ҷьаҷьа аҧышә иныҟәшь-аақәшьны тәамбашақә ахы ааҟьеит.

–Убжьы аҧшәма иумырҳан, сумраргаман, ацәгьаҳәара ҧхашьароуп, – аҳәан, алымҳақәагьы ааршәшәеит.

Ала цәгьа иаҳәоу мамзар, ацәгьа ҟазҭо акамбашь ус ҟоумҭан ҳәа анаҳәоу азеилымкааит азныказы, аха нас, аҳаиуан аҳәатәы хаҭаны саангылар, иара саҩызахоит, ҳарҭ алақәа ауаҩы ҳаизааиґәоуп ҳәа ҳаҧхьазоуп аҳәан, еиҳагьы аеаарыцәгьеит ала-ҷаҧшьа.

– Ҳара ҳахәҭа ацәгьаҳәара ҳамамызт, – аҳәахын, лапҟьак ҿжәаны асас инҭанагәахт акамбашь. Ала ашра иааҟәыҭын, иа-а у-у-уу! – аҳәан, иаҳаз ҷьашьаны иааҟрымҿрымит.

– Исҳәаз иашазами? – иҭааит акамбашь.

– Адгьыл аҧхзи зшьаҧхзи неилаҭәо ачыҷь аарыхны ҳныҟәызго, ҳзаазо анхацәа аҧхасҭа ахьруҭо уахьрыцәгьычуа шҧхашьароу зузеилымкаауеи? Насгьы, амыркыҷьы ажәла лауҭар, афҩы лаҳа-лаҳауа ашәҭыц бабышза иҿалом, ацәгьаҳәарагьы зыхҟьо аиҳарак ацәгьаҟаҭароуп, – аҳәеит ала.

Акамбашь ала иаҳәаз ацәажәпара иалсны, агәы аҟны инеиаанза азхара анафа, аҧшәма ила абжьы иаҳаны дааир, сҿеиҳәоит хымҧада, сцар еиҷьуп аҳәан иҧкьы-чкьуа излааз ала аҿынанахеит. Алагьы хырбза-ҿырбзо, аҭыҧ аҟны инатәоны еиҧш, ҳәынаҧык аҧсы ҭамҭамуа аҧшәма ица иҭаларазы ақәыцаанда иагәлаланы ишнеиуаз, ала-ҷаҧшьа алаҧш

иааҭашәахын инаҭкьеит. Агәара-аанда зларсыз ацашьаҟа, ала аҧхьатә шьапқәа ҩкыдыргылан, аҳәынаҧ аҩеира иаазыҧшит. Аҳәынаҧгьы ақәц-аанда иалкьа-аалкьо ишнеиуаз аеааннакылеит. Ала ақәыц иалаланы аҳәынаҧ ауазкыхуаз, ашьҭахьтә шьапқәа инрықәтәан, аишра иалагеит.

– Уара, аламысда, сыцәгьа умҳәан, ацәгьаҳәара уаҩрам! – аҳәеит аҳәынаҧгьы.

– Сара уара ишуаҳауа суеишуеит, сҭеиҟә-ҭеиҟәуа, мазала, аҳәынаҧ уца иҭалоит ҳәа сыҧшәма иасымҳәеит, иахьыумаҳауа узырҷьо роуп ацәгьаҳәацәа, амала "ацәгьаҳәара" ажәа лассы-лассы изҽыҭакыу аҭымҳәҳәарақәа ирҽу шәоуп. Уажә сахьуеишуа цәгьаҳәароушәа сзацәурҧхашьогьы абри аца унҭаланы иузыфо ыфаны, иузымфогьы ҧхасҭатәны уцаразоуп, амала аеада ажьа алымҳа ҷьанашьон, иара алымҳақәа заҟараз азеилкаауамызт ҳәа уареи сареи ҳауа иламысдоу, узеилымкаацт макьана! – аҳәеит ала ҷаҧшьа.

Аҳәынаҧгьы иаҭахы-иаҭахым шьҭахьҟа ихьамҭыр амузт, ихьагәгәа инагьежьит.

АЛА ХӘЫМҒИ АҢИНА ГӘЫБЗЫҒИ

Ажәамаана

Ацқәа еихарңсны, агәара агәҭаны итәоуп ала хәымҕ. Агәараанда ихҳәҳәоз ашәыр рымахә хырҟәыҿааны ирфаразы зҿыназхоз арахә, уажәи-уажәи инырзыҵҟьон, аақ-аақҳәа. Аҷьықәреи ҿырпны амра иахьамаз акәтқәа ахалацыңхьаза агыгцәа ргыланы ирзыҭрысуан. Арбаҕьҵәҟьа акәты ҿырҟьаса иаманы агәарң ианаақәлалакь, уи арбаҕь аанкыланы, ихәрббаны иаунажьуан.

Аңшәма изы згәы разымкәа агәара иҭалаз иҟны гәабзыҕрак ҟанаҵомызт. Уи дамкразы кәац жьыхәҭак шеибгаз иамҵаижьыргьы иааҳәны иахәаңшуамызт, еиҳагьы изҕыҕуан. Уимоу аңшәма-ңҳәыс дазгәаашәа иршәны ахәы аналҭалакь, имфазакәа инахыҵны ицон. Уаңхьаны иөноумҵакәа, ахала иушьыргьы аөны иөналомызт.

Абас икьакьан, ихәмҕын, гәыбзыҕрак аламызт уи ала. Аха, уи иаман өызас ңина гәыбзыҕк. Уи укәа иҭалон, умаҕра иҭысуан. Аөны уөналаанза уаңхьа игылан ашәхымс инхыҵуан. Абз ақышә иныкәшьуа, уара иаауыхьшьуа, икәматыруа, иҵыхәршәшәо, аөны иааөналон. Аңшәма дишьрацы азә дааины ишьҭыбжь аҳарагьы, ахьз иҳәар, мамзаргьы ча сак изамҵаршәыр, иууааза иеахьынңало, икәрбзо ишьҭаланы аҿынанахон.

– Шаҟа ианаалозеи, Сабыда ула, абри ауп иаазатәу, аөыза наҟ угәарң иқәга, иалухи? – рҳәон аңшәма иөны инеиуаз ҷьоукы-ҷьоукы. Абас игәбзыҕын, инаалан зегь рзы. Иаргьы уиала агәы дуун. Алақәа среиҕьуп ҳәа ахы аңхьазон. Аха хәымҕи иареи ааидтәалацыңхьаза аехәара иалагон: "сара сҟазшьа бзиоуп азы ауаа сырҭахыуп" – ҳәа.

Аӷина аехәара ианаҟәмӵза, ала хәымӷ ус аҳәеит:

– Уара, убарӷ узырехәало реиҳа, узырӵьо еиҳауп, урӷ даеакы узырҳәалоит, уи уаҳахьоу? – ҳәа

– Изакәзеи исзырҳәало?! – иӵьашьаны иӵааит аӷина.

– Изакәу умбои, аӷинақәа, алақәа зегь реиҳа инаалоуп, игәыбзыӷуп, аха лажәлас иҟоу зегь реиҳа ипатудоуп рҳәоит, – шәахьымӵақьақьауа азын, – аҳәеит ала хәымӷ.

АЛАҬӘҚЬА ААНГЫЛОМ

Ажәамаана

Ашара иазааигәахахьаз аҵх иахаҷьуҷьуаз аеҵәаҟәа хәҷы-хәҷы аилашәара иаҽын. Ахьтәы маҵәаз еиҵш ихыгьежьааза икыдыз амзагьы аҵштәы еиҭанакхьан, ишанхахьан.

Убри аамҭазы бгахәыҷык кылыҵш-кылзырыҩуа, агәы аҵсаҟьа-аҵсаҟьа еисуа, кәтык маншәаланы ишҵасҵыхьамшәари анаҷьалбеит ҳәа агәараанда ишаавалаз еиҵш аҵшәма ила Хәдыш алаҵш иааҵашәан, иҽырҟьаса, иама аҽынанахеит. Абгахәҷы ала ахьзошәа анаба ееи ыҟам аҳәан иааҵыхьашәаз ҵла гәаҩара хәҷык аекылҭәааны инҭалеит.

Хәдыш абгахәҷы ахьҭалаз изкылымсит, уа уахьынзаҭатәазаауа збап аҳәан аҽышәҭа илаҵыратәеит. Аҵла агәаҩара абгахәҷы иаршәаны иауҟаҵахыз. Ианазымычҳа аҽышәҭа ахы аакылнарҳәҳәан:

– Сара иҟьалаханы адәахьы иҵхьо ракәмзар акәтыҵра иҭатәоу акәтҟәа срышьҭазам. Аха уара уҵшәма акәтыҵраҟәа дырҭаланы акәтҟәа ҕьычны игалоит, уаргьы хыхшьыхк умҵеиҵсоузар акәхап, – аҳәеит абгахәҷы.

– Сара сыҵшәма уара дануҩызаха иара иахь уаҳа снеиуам, – аҳәан даеаҷьара ицан нхаҩык аеиднакылеит.

Уахык убри аҵшәма игәашә аҵхьа ииагоу амҩаду ала ҟәыҷьмак быжьҟьа ишцоз Хәдыш иаагәанаҭан, ахыкәалаа еиҵш илашьҭалеит. Ақәыҷьма ала иауацәшәахуаз, иҷыҷза иаангылан инаҽаҵшит. Хәдышгьы чараз ҟаҵаны иааиҵаҕәҕәеит.

– Узсышьҭоузеи уҽҟьаса? Сара аҵшәма идимцалакәа илахаз арахә роуп сзышьҭоу, уара зыҟны уҟоу иҷапрыхәа иҩыҵаркны уахынла ауаа рборақәа дырҭоуп, – аҳәан ишьҭхысаа аҽынанахеит ақәыҷьма.

– Аҳәахьчара заҭәазымшьоз әеадахьчара иқәшәеит ҳәа, еицәаз сақәшәазаап, сыԥшәма уи ақәыцьма аҵкьыс деицәаны данықала, – аҳәан арантәгьы аҽынанахеит Хәдыш.

Хәдыш ақәшәеит аҭаацәара бзиа, урҭ рхыԥхьазара рацәан ари ақыҭакны, аха макьаназ иуԥылозаап азәык-ԥыцьак рыдамхаргьы ауаа хәаԥсақәа – урҭ рҟны алаҵәкьа аанымгылеит.

АХҚӘА

АЖӘАБЖЬҚӘА

Аԥхьажәа 3
Алаҳәақәеи акаԥқаԥи 7
Казырхан лжәытә ҟыз 9
Зыԥсҭазаара иалҵхьоу ҳқьҭа
абыргцаа ражәа хьыршәыгақәа рҟынтә 11
Илабҽабаз ԥхыз ишызбаз 13
Шаҟа ҳәа иагеи бара? 16
Ирыхәҭаз иақәшәеит 17
Ажә ахә ҳшәангьы Анцәа ҳҟаиҵандаз
иҳаҳаз ҳмаҳақәа 18
Ицәыргам, иҭцаам ашәа 19
Аԥсуаа раԥсшәа еибыҳәашьа 20
Аԥсуа чеиҵьыка акнытә чыдарақәак 22
Иҟәмҽиеит Дарыкәа 24
Мақьҭаҭ икамбашь 26
Хәыхә имҳаҵә 27
Анасыԥ – уажәтәи модала 28
Ҳауа иаԥсыуада? 31
Анхаѳи абжьахәҳахәҭѳи 33

АҲӘАМҬАҚӘА

Амаҳәи абхәандацәеи 34
Аныҳәаԥхьыз иаҵанамкыз аҭаца 36
Ацәыҧцәалаҕь 37
Аламыс аныкәгара 39
Ашарыҭхәа Ҭҳасоуи уи иеы Зари 41
Абзиа уазхәыцла, ацәгьа уазԥшыз 46
Изҳәауа дуауандаз изуа шыҟаларыз 48
Ахәыԥҳара ахыцхырҵа 50
Хәсини азсашьа ззымдыруази 52

Аҳ иуаажәлар ахысра ишаҟәихыз 54
Аҧаимбари ауаю ҧсыцәгьеи 56
"Хәажәкыра" аҭоурых аҟнытә 60
Абна бызшәа 63
Амҳаҷьыр Муса ила 65

АЖӘАМААНАҚӘЕИ, АСАТИРЕИ, АИУМОРИ

Абҭаби ажәеиҧшьааи..... 68
Амзаҽа ауп схы здысныҳәало 70
Ашьақар ааргазар... 71
Зегьы иахьа иаҳзызбом 72
Сани саби ыҟазааит 73
Ала-ҷаҧшьа 74
Ала хәымҭи аҧина гәыбзыҭи 76
Алаҵәҟьа аангылом 78

Жьужьа Шьаақьыр-иԥа Ақафба

АЛАҲӘАҚӘЕИ АКАПҚАПИ

Жужа Шаакирович Кове

ЧЕРНЫЕ ВОРОНИ И ТЕТЕРЕВО

РАССКАЗЫ

(на абхазском языке)

Аредактор Никәала Ҳашыг
Атехредактор Л.Евменов
Аҭакзыԥхықәу акорректор Л. Пачалиа

Аформат. 84/108 1/32 Иҟаҵаҟьоу кьыԥхь бгьыц.2,625
Иныкәыр. кьыԥхь бгьыц 4,41 . Атираж 500 Аҿаҵаԥка 322
Ахә еилазарала

Аԥсны Аҳәынҭқарра
"Акьыԥхь аҩны"
Аҟәа ак, Ешба имҩа, 168